

Η ολλανδική εξέγερση: μια κοινωνική ανάλυση

Pepijn Brandon

Για όσους παρακολουθούν το περιοδικό αυτό όλα αυτά τα χρόνια, δεν χρειάζεται να εξηγήσουμε τη σημασία που έχει για τον μαρξισμό η μελέτη των φαινομένων που ονομάζονται «αστικές επαναστάσεις».¹ Μεταξύ των συνεργατών του περιοδικού βρίσκονται μερικοί εξαιρετικοί μελετητές, κυρίως στον τομέα του αγγλικού εμφυλίου πολέμου. Πρωταγωνιστής ανάμεσά τους ήταν, φυσικά, ο αείμνηστος Brian Manning. Το περιοδικό αυτό έχει επίσης υπερασπιστεί την έννοια της αστικής επανάστασης τόσο απέναντι στην αναθεωρητική επίθεση που επιδιώκει να την πετάξει οριστικά στο χρονοντούλαπο της ιστορίας,² όσο και απέναντι σε όσους εργάζονται στη σχολή του Robert Brenner και θέλουν να διαχωρίσουν ριζικά τις αστικές επαναστάσεις από τη μετάβαση από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό.³

Η ολλανδική εξέγερση του 16ου αιώνα είναι ίσως η πιο παραμελημένη από τις «κλασικές» αστικές επαναστάσεις. Αλλά αυτό δεν συνέβαινε πάντα. Στα χρόνια που προηγήθηκαν της Γαλλικής Επανάστασης, η Ολλανδική Επανάσταση έγινε ακόμη και κάτι σαν αιτία πανηγυρισμού. Ο Γιόχαν Βόλφγκανγκ φον Γκαίτε έγραψε ένα θεατρικό έργο με τίτλο *Έγκμοντ*, σχετικά με δύο από τους κύριους χαρακτήρες που συμμετείχαν στον αγώνα της ανεξαρτησίας κατά των Ισπανών Αψβούργων. Ο Λούντβιχ βαν Μπετόβεν συνέθεσε την *Οβερτούρα του Έγκμοντ*. Και ο Φρίντριχ Σίλλερ έγραψε ακόμη και μια ιστορία της ολλανδικής εξέγερσης.⁴

Σε αυτό, όπως και σε τόσα άλλα ζητήματα, ο Καρλ Μαρξ και ο Φρίντριχ Ένγκελς ακολούθησαν τους διαφωτιστές προκατόχους τους. Αν και έκαναν μόνο έναν μικρό αριθμό διάσπαρτων παρατηρήσεων για την ολλανδική εξέγερση και την Ολλανδική Δημοκρατία, είναι σαφές ότι έβλεπαν την εξέγερση ως μία από

τις καθοριστικές στιγμές της ιστορικής ανόδου της αστικής τάξης. Το 1848, ο Μαρξ έγραψε: «Το πρότυπο για την επανάσταση του 1789 ήταν (τουλάχιστον στην Ευρώπη) μόνο η [αγγλική] επανάσταση του 1648· το αντίστοιχο για την επανάσταση του 1648 μόνο η εξέγερση των Κάτω Χωρών κατά της Ισπανίας».⁵ Και στον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου* ο Μαρξ περιέγραψε χαρακτηριστικά την Ολλανδική Δημοκρατία ως «το υποδειγματικό κεφαλαιοκρατικό έθνος του 17ου αιώνα».⁶ 776

Ωστόσο, στη σοσιαλιστική ιστοριογραφία του 20ού αιώνα, η κυρίαρχη άποψη θεωρούσε την Αγγλική Επανάσταση ως την πρώτη πραγματική αστική επανάσταση και την Ολλανδική Επανάσταση στην καλύτερη περίπτωση ως ένα μάλλον ιδιότυπο προοίμιο. Ο Eric Hobsbawm επηρέασε πολλούς με το επιχείρημά του ότι οι Κάτω Χώρες μετά την εξέγερση παρέμειναν «από πολλές απόψεις μια “φεουδαρχική επιχειρηματική” οικονομία· μια Φλωρεντία, μια Αμβέρσα ή ένα Άουγκσμπουργκ σε ημιεθνική κλίμακα».⁷ Πιο πρόσφατα η Ellen Meiksins Wood ανέπτυξε ένα πολύ παρόμοιο επιχείρημα, αναφέροντας ότι «η Ολλανδική Δημοκρατία απόλαυσε τη χρυσή εποχή της όχι ως καπιταλιστική οικονομία αλλά ως η τελευταία και πιο ανεπτυγμένη μη καπιταλιστική εμπορική κοινωνία».⁸ Αν το τελικό αποτέλεσμα της εξέγερσης δεν ήταν μια αστική κοινωνία, τότε η συζήτηση για μια ολλανδική αστική επανάσταση καθίσταται άσκοπη.

Οι ανατολικοευρωπαίοι «κομμουνιστές» ιστορικοί υποστήριξαν ότι η Ολλανδική Επανάσταση ήταν αστική, αλλά ανέπτυξαν μια ξεχωριστή ιστορική κατηγορία για τις αναταραχές του 16ου αιώνα, ονομάζοντάς τες «πρώιμες αστικές επαναστάσεις».⁹ Κατά μία έννοια, αυτή ήταν η σταλινική «θεωρία των σταδίων» προβαλλόμενη προς τα πίσω, δημιουργώντας ένα τεχνητό χάσμα μεταξύ αυστηρά διαχωρισμένων φάσεων της ανάπτυξης της αστικής τάξης. Αυτή η προσέγγιση μετρούσε κάθε γεγονός με βάση τη Γαλλική Επανάσταση ως το ιερό πρότυπο για όλες τις αστικές επαναστάσεις πριν και μετά το 1789.

Μέχρι τώρα τα επιχειρήματα αυτά δεν έχουν αντιμετωπιστεί συστηματικά. Υπάρχει μεν ένα μικρό σώμα βιβλιογραφίας από μαρξιστική σκοπιά, αλλά δεν έχει αφήσει σχεδόν καθόλου σημάδια στην τεράστια παραγωγή ιστορικών εργασιών για την Ολλανδική Επανάσταση.¹⁰ Η μόνη αξιοσημείωτη εξαίρεση είναι το βιβλίο ενός εξόριστου Γερμανού σοσιαλδημοκράτη, του Erich Kuttner, το οποίο μεταφράζεται ως «Έτος πείνας 1566».¹¹ Η προσπάθειά του δεν ήταν η πρώτη απόπειρα να περιγράψει τις δραστηριότητες και τα κίνητρα των κατώτερων τάξεων κατά την εναρκτήρια πράξη της επανάστασης –την εικονοκλαστική μανία του 1566– αλλά ήταν η πιο σοβαρή μέχρι σήμερα. Δυστυχώς, όσο μεγάλη κι αν είναι η συμβολή του, αμαυρώνεται από έναν ωμό υλισμό που τον έχει καταστήσει εύκολη λεία για τους επικριτές του. Συχνά φαίνεται να αντιμετωπίζει τα γεγονότα του 1566 ως μια ημι-προλεταριακή εξέγερση που πυροδοτήθηκε από μια κρίση σιτηρών και εκτράπηκε από την αστική τάξη σε μια επίθεση κατά των εκκλησιών. Αυτή δεν είναι μόνο μια αναχρονιστική θεώρηση των κοινωνικών σχέσεων του 16ου αιώνα, αλλά επίσης αδικεί κατά πολύ τους βαθύτατους ιδεολογικούς κραδασμούς που συνέβαλαν στη διαμόρφωση των γεγονότων, τουλάχιστον μεταξύ των κατώτερων τάξεων.

Παρά τις ελλείψεις αυτές, λίγοι ιστορικοί αρνούνται σήμερα το κεντρικό επιχείρημα του Kuttner ότι «η οικονομία» ήταν ένας παράγοντας για την εξέλιξη της εξέγερσης. Ωστόσο, πολλοί το έχουν κάνει με τον ίδιο τρόπο όπως ο Van Nierop, ο οποίος υποβιβάζει το οικονομικό υπόβαθρο και τα κοινωνικά ζητήματα σε δευτερεύοντες παράγοντες μεταξύ μιας πλειάδας αιτιών.¹² Έτσι, η μελέτη της ολλανδικής εξέγερσης στο εσωτερικό των Κάτω Χωρών τις τελευταίες δεκαετίες χαρακτηρίζεται από ένα είδος «αναθεωρητισμού χωρίς πολλά να αναθεωρούνται». Στόχος του παρόντος άρθρου είναι να δώσει μια επισκόπηση των γεγονότων που να ασκεί κριτική στην επικρατούσα «κατακερματισμένη εικόνα» και στην πορεία να προτείνει ορισμένες κατευθύνσεις για την ανάπτυξη μιας εναλλακτικής άποψης.¹³

Οι Κάτω Χώρες τον 16ο αιώνα: άνεμοι αλλαγής

Για ολόκληρη την Ευρώπη, ο 16ος αιώνας ήταν μια εποχή αλλαγών και ανασφάλειας. Η ανακάλυψη και το βίαιο άνοιγμα της αμερικανικής ηπείρου άλλαξαν το πρόσωπο του πλανήτη. Ταυτόχρονα η ίδια η ευρωπαϊκή κοινωνία υπέστη δραματικές αλλαγές. Μεταξύ του 1500 και του 1550 ο πληθυσμός αυξήθηκε κατά σχεδόν 15%, από 61,6 σε 70,2 εκατομμύρια.¹⁴ Η αστικοποίηση ήταν μια σημαντική πτυχή αυτής της αύξησης. Μεταξύ του 1500 και του 1550 ο αριθμός των πόλεων με περισσότερους από 10.000 κατοίκους αυξήθηκε από 154 σε 173 και στα επόμενα 50 χρόνια σε 220. Τα κύρια κέντρα ανάπτυξης ήταν οι Κάτω Χώρες, η Γαλλία, η Ιταλία και η Ιβηρική χερσόνησος. Για έναν μικρό αριθμό μητροπόλεων, η ανάπτυξη ήταν θεαματική. Η Αμβέρσα διπλασιάστηκε σε μέγεθος από το 1500 έως το 1560 και έγινε πόλη 100.000 κατοίκων. Κατά τη διάρκεια του 16ου αιώνα ο πληθυσμός του Παρισιού αυξήθηκε από 100.000 σε 200.000 και του Λονδίνου από 60.000 σε 200.000.¹⁵

Αυτή η ανάπτυξη σήμαινε κοινωνικές αλλά και γεωγραφικές αλλαγές. Σε έναν αιώνα που το μεγαλύτερο μέρος της ευρωπαϊκής υπαίθρου βρισκόταν ακόμη στη στενή μέγγενη των φεουδαρχικών δεσμών, οι πόλεις έγιναν εργαστήρια για κάθε είδους πολιτικούς, θρησκευτικούς, κοινωνικούς και οικονομικούς πειραματισμούς.¹⁶ Αλλά δεν πρέπει ποτέ να ξεχνάμε ότι ήταν επίσης, σύμφωνα με τα λόγια του Andrew Pettegree, «μεγάλα πεδία θανάτου, ιδιαίτερα επιρρεπή στις επιδημικές ασθένειες και στις ασθένειες που προκαλούνταν από την κακή υγιεινή και το βρώμικο νερό.»¹⁷

Η ανάπτυξη των πόλεων ήταν σε μεγάλο βαθμό συνδεδεμένη με τις οικονομικές αλλαγές αυτής της περιόδου. Στα τέλη του 15ου και στις αρχές του 16ου αιώνα, προέκυψε αυτό που ο Immanuel

Wallerstein έχει περιγράψει ως «ευρωπαϊκή παγκόσμια οικονομία»: ένα πλήρως ολοκληρωμένο σύστημα κρατών και πόλεων-κρατών, συνδεδεμένων μεταξύ τους με την αγορά.¹⁸ Η «αγοραιοποίηση» της ευρωπαϊκής κοινωνίας δεν ήταν ένα νέο φαινόμενο, αλλά ο 16ος αιώνας αποτέλεσε μια σημαντική στιγμή μετάβασης, κατά την οποία η αγορά –τουλάχιστον σε τμήματα της δυτικής και βόρειας Ευρώπης– άρχισε να γίνεται αναπόφευκτος ρυθμιστικός μηχανισμός στην καθημερινή ζωή των ατόμων και στην οικονομική ζωή των κρατών.

Είναι σημαντικό να σημειωθεί εδώ ότι η εμπορευματοποίηση από μόνη της δεν ήταν το ίδιο με τη μετάβαση στον καπιταλισμό.¹⁹ Όμως η άνοδος της αγοράς έπαιξε σημαντικό ρόλο ως ιμάντας μετάδοσης μεταξύ των θυλάκων της καπιταλιστικής παραγωγής που προέκυψαν εντός των ορίων της φεουδαρχικής κοινωνίας. Αυτό ίσχυε σίγουρα για τις Κάτω Χώρες, την περιοχή που συμπίπτει περίπου με τα σημερινά κράτη του Βελγίου και των Κάτω Χωρών. Κατά τη διάρκεια του 14ου και 15ου αιώνα η περιοχή αυτή είχε γίνει ένα από τα κύρια εμπορικά κέντρα της Ευρώπης. Η άνοδος των καπιταλιστικών σχέσεων στη γεωργία αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα γι' αυτό. Από πολύ νωρίς οι αγρότες είχαν απαλλαγεί από τα φεουδαρχικά δεσμά και κατείχαν ένα σημαντικό μέρος της γης.²⁰ Οι εξαιρετικές οικολογικές συνθήκες, ιδίως στις παραθαλάσσιες επαρχίες, είχαν αναγκάσει τους αγρότες να προσαρμοστούν νωρίς στη γεωργία με προσανατολισμό στην αγορά.

Ωστόσο, αυτή η πρώιμη μετατόπιση από τις πιο παραδοσιακές μορφές γεωργίας που βασίζονται στη διατροφή ήταν δυνατή μόνο επειδή συνέπεσε με την άνοδο των μεγάλων αστικών κέντρων παραγωγής και εμπορίου, κυρίως λόγω της ανόδου της φλαμανδικής κλωστοϋφαντουργίας, η οποία παρείχε τις απαραίτητες αγορές για τα εμπορικά προϊόντα της γης – και τη δυνατότητα εισαγωγής μεγάλων ποσοτήτων σιτηρών.²¹

Οι επακόλουθες εξελίξεις είχαν ως αποτέλεσμα μια οικονομία εξαιρετικά διαφοροποιημένη, εξαιρετικά εμπορευματοποιημένη και

εξαρτημένη από την αναπτυσσόμενη ευρωπαϊκή αγορά. Το επίπεδο αστικοποίησης ήταν υψηλότερο από οπουδήποτε αλλού στον κόσμο. Μέχρι το 1550 υπήρχαν 23 πόλεις με περισσότερους από 10.000 κατοίκους, σε σύγκριση με τέσσερις στη Βρετανία. Μέχρι το 1600 ο αριθμός είχε αυξηθεί σε 30, εκ των οποίων οι 12 βρίσκονταν στη βορειοδυτική επαρχία της Ολλανδίας. Περισσότεροι από ένας στους τέσσερις Ολλανδούς ζούσαν σε πόλεις με πάνω από 10.000 κατοίκους.²² Παρόλο που οι περισσότεροι από όσους συμμετείχαν στην αστική παραγωγή ήταν ανεξάρτητοι ή ημιεξαρτημένοι μικροπαραγωγοί και όχι εργάτες, η θέση τους είχε γίνει σε μεγάλο βαθμό εξαρτημένη από το κεφάλαιο και το εμπόριο, τόσο για την προμήθειά τους με μέσα παραγωγής όσο και για την ιδιωτική τους κατανάλωση. Οι κυμαινόμενες τιμές των σιτηρών έγιναν το μέσο με το οποίο η παγκόσμια αγορά εισήλθε βάνουσα στη ζωή των κατώτερων τάξεων²³.

Όμως η άνοδος της αγοράς είχε επίσης βαθύ αντίκτυπο στην άλλη πλευρά της κοινωνικής κλίμακας. Ήταν η εποχή των φεουδαρχικών αυτοκρατοριών, από τις οποίες η Ισπανία των Αψβούργων ήταν η πρώτη και σημαντικότερη. Οι νέες μοναρχίες ισορροπούσαν ανάμεσα στα ταξικά συμφέροντα των αριστοκρατών γαιοκτημόνων και στη νέα δύναμη του εμπορικού πλούτου. Το τραπεζικό κεφάλαιο της ελβετικής οικογένειας Φούγκερ έγινε το λίπος για μια σχεδόν ατελείωτη κούρσα πολέμων των ευγενών. Μόνο οι Ισπανοί Αψβούργοι και οι Γάλλοι Βαλουά διεξήγαγαν 11 πολέμους από το 1494 έως το 1559. Αυτοί οι πόλεμοι αποτέλεσαν ισχυρό μοχλό για τη δημιουργία συγκεντρωτικών απολυταρχικών κρατών. Προκειμένου να αυξήσουν την ανεξαρτησία τους από τους τοπικούς άρχοντες, οι βασιλείς στην κορυφή της φεουδαρχικής ιεραρχίας δημιούργησαν τεράστιους μισθοφορικούς στρατούς που χρηματοδοτούνταν από τη φορολογία των αστικών καπιταλιστικών ελίτ.²⁴ Εν τω μεταξύ, όπως σημείωσε ο Perry Anderson, «κανένα άλλο από τα μεγάλα απολυταρχικά κράτη στη Δυτική Ευρώπη δεν ήταν τελικά τόσο αριστοκρατικό στο χαρακτήρα του ή τόσο εχθρικό στην αστική ανάπτυξη» όσο η ισπανική αυτοκρατορία στην οποία ανήκαν οι Κάτω Χώρες.²⁵

Μέχρι τη δεκαετία του 1540 ο αυτοκράτορας των Αψβούργων Κάρολος Ε΄ είχε αποκτήσει με γάμο και κατακτήσεις και τις 17 ολλανδικές επαρχίες, συνδέοντάς τες έτσι για πρώτη φορά σε μια πολιτική ενότητα. Οι αντιπρόσωποί τους –που παραδοσιακά διορίζονταν από τις τρεις τάξεις των ευγενών, των κληρικών και των δημοτών– συγκεντρώθηκαν στις Βρυξέλλες, οι οποίες έγιναν ένα τεράστιο διοικητικό κέντρο. Η φεουδαρχία, η οποία είχε πολύ αδύναμες τοπικές ρίζες εκτός των νότιων και ανατολικών επαρχιών, ήταν παρούσα κυρίως ως εισαγόμενη από την Ισπανία. Και ήταν η ενσωμάτωση στην αυτοκρατορία των Αψβούργων, περισσότερο από οτιδήποτε άλλο, που συνέδεσε τις Κάτω Χώρες με τις μεγάλες οικονομικές, πολιτικές, στρατιωτικές και θρησκευτικές ανακατατάξεις που διαμόρφωσαν τις μεγάλες κρίσεις της ευρωπαϊκής φεουδαρχίας τον 16ο αιώνα. Το σωστό είναι να πούμε ότι ο 16ος αιώνας, και όχι ο 17ος, αποτέλεσε στις Κάτω Χώρες το αποκορύφωμα της «φεουδαρχικής επιχειρηματικής οικονομίας».

Πίτερ Μπρέγκελ ο Πρεσβύτερος, Γάμος χωρικών (1568)

Η κρίση του καθεστώτος των Αψβούργων

Οι Ισπανοί Αψβούργοι ηγέμονες και οι άκρως εμπορευματοποιημένες ελίτ των Κάτω Χωρών βρέθηκαν, λοιπόν, στις αντίθετες πλευρές της ίδιας εξέλιξης. Οι παύροι προσπάθησαν να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες χτίζοντας μια πανίσχυρη αυτοκρατορία που συγχώνευε τόσο τις πλούσιες εμπορικές πόλεις όσο και τους ισχυρούς άρχοντες που κυβερνούσαν τις εστίες τους. Αυτό απαιτούσε μια προσπάθεια να σταματήσουν οι ρωγμές που ανοίγονταν στη διάρθρωση της φεουδαρχικής Ευρώπης από την άνοδο αντίπαλων οικονομικών και πολιτικών δυνάμεων. Το αποτέλεσμα ήταν μια πολιτική μόνιμων πολεμικών επιχειρήσεων, που αύξησε δραματικά τη φορολογική πίεση στους αστικούς πληθυσμούς. Ο δεύτερος άξονας αυτής της

στρατηγικής ήταν να στηριχθεί ο κύριος ιδεολογικός θεσμός της ευρωπαϊκής φεουδαρχίας, η Καθολική Εκκλησία, ενάντια στην άνοδο του προτεσταντισμού.

Αλλά για τις εμπορικές ελίτ των Κάτω Χωρών, η ικανότητα εκμετάλλευσης των ρωγμών που ανοίγονταν ήταν επιτακτική για τη συνέχιση της αύξησης του πλούτου τους. Οι δυναστικές συγκρούσεις προκάλεσαν την αιφνίδια και ριζική αποδιάρθρωση των εμπορικών οδών, όπως το κλείσιμο του Σοντ στις αρχές της δεκαετίας του 1560, το οποίο προκάλεσε μεγάλη διαταραχή στην αγορά σιτηρών. Και η καταστολή των αιρέσεων αποτελούσε άμεση απειλή για τα συμφέροντα πόλεων όπως η Αμβέρσα και το Άμστερνταμ που φιλοξενούσαν πολλούς αντιπροσώπους από τα γερμανικά λουθηρανικά κράτη. Η καταστολή βάρυνε επίσης σε μεγάλο βαθμό τους μικροπαραγωγούς των πόλεων, πολλοί από τους οποίους είχαν μολυνθεί από τις νέες ριζοσπαστικές θρησκευτικές ιδέες της εποχής.

Καθ' όλο το πρώτο μισό του αιώνα αυτές οι αντικρουόμενες πιέσεις είχαν προκαλέσει μεμονωμένα περιστατικά εξέγερσης. Το 1534 οι αναβαπτιστές με επικεφαλής τον Γιαν Μπέουκελς, έναν ράφτη από την ολλανδική πόλη Λέιντεν, είχαν καταλάβει τη γερμανική πόλη του Μύνστερ με σκοπό να δημιουργήσουν μια νέα Ιερουσαλήμ και να επισπεύσουν τη δεύτερη έλευση του Χριστού. Στον απόηχο αυτού του γεγονότος, ομάδες Αναβαπτιστών έτρεξαν γυμνοί στους δρόμους του Άμστερνταμ για να τονίσουν την ισότητα όλων των ανδρών και των γυναικών στα μάτια του Θεού, ενώ αργότερα επιχείρησαν να καταλάβουν τις πόλεις του Άμστερνταμ και του Λέιντεν με ένοπλη εξέγερση. Το 1540 η φλαμανδική υφαντουργική πόλη της Γάνδης εξεγέρθηκε κατά του Καρόλου Ε' προκειμένου να προστατεύσει τα προνόμιά της. Στη δεκαετία του 1550 η οικονομική κρίση προκάλεσε ένα κύμα αστικών εξεγέρσεων στις ολλανδικές πόλεις.

Ο Φίλιππος Β', ο οποίος είχε διαδεχθεί τον πατέρα του Κάρολο Ε' το 1555, προσπάθησε να καταπνίξει αυτή την αυξανόμενη αντίδραση αυξάνοντας τον συγκεντρωτισμό. Στη διαχείριση του κράτους, ευνόησε την ανάπτυξη μιας *noblesse de robe* –

μορφωμένοι αστοί που εντάσσονταν στις τάξεις της αριστοκρατίας και μπορούσαν να σχηματίσουν μια επαγγελματική γραφειοκρατία, η οποία δεν έβλεπε, όπως η παλιά *noblesse d'érée*, τα καθήκοντά της στο κράτος ως έναν τρόπο προώθησης των δικών τους ιδιωτικών συμφερόντων. Μια σημαντική μεταρρύθμιση των επισκοπών απομόνωσε την καθολική εκκλησία από τις τοπικές επιρροές και εμπόδισε τον διορισμό των νεότερων γιων της αριστοκρατίας σε υψηλή ιερατική θέση, κλείνοντας έτσι μια ευνοϊκή οδό σταδιοδρομίας.

Αυτές οι πολιτικές πυροδότησαν την πρώτη συγκεντρωτική αντιπολίτευση, με επικεφαλής τρία μέλη της ολλανδικής ανώτερης αριστοκρατίας – τον Γουλιέλμο της Οράγγης, τον Έγκμοντ και τον Χορν. Και οι τρεις κατείχαν υψηλές θέσεις στην ισπανική διοίκηση των Κάτω Χωρών, αλλά φοβούνταν ότι η άνοδος των μελών της νέας αριστοκρατίας σε ηγετικές θέσεις στον κρατικό μηχανισμό θα έβλαπτε σοβαρά τη δική τους θέση. Το 1564 πέτυχαν μια σημαντική νίκη, αναγκάζοντας τον Φίλιππο Β΄ να αποσύρει έναν από τους κορυφαίους αξιωματούχους του, τον μισητό καρδινάλιο Γκρανβέλ.

Τα αντιπολιτευόμενα μέλη της ανώτερης αριστοκρατίας δεν είχαν στο μυαλό τους τίποτε περισσότερο από μια ειρηνική μεταρρύθμιση από τα πάνω, με γνώμονα το συντηρητικό συμφέρον. Όμως, όπως τόσο συχνά στην ιστορία, η προσπάθεια μεταρρύθμισης από τα πάνω άνοιξε το δρόμο στην επανάσταση από τα κάτω. Όπως σημείωσε ένας οξυδερκής ανώτερος αξιωματούχος στα απομνημονεύματά του σχετικά με την έναρξη της εξέγερσης, «η ίδια η θεά της οργής δεν θα μπορούσε να βρει καλύτερο μέσο για να καλλιεργήσει στο πλήθος το πνεύμα της εξέγερσης».²⁶ Και ο βιογράφος του Ολντενμπάρνεβελτ, ενός από τους κορυφαίους πολιτικούς άνδρες κατά τις πρώτες δεκαετίες της Ολλανδικής Δημοκρατίας, διηγείται τις συνθήκες υπό τις οποίες διαμόρφωσε για πρώτη φορά αντιπολιτευτικές ιδέες που στρέφονταν κατά της θρησκευτικής πολιτικής του Φιλίππου Β΄: «Ολόκληρη η Χάγη βρισκόταν σε αναστάτωση από την τολμηρή συμπεριφορά του νεαρού στάντχολντερ²⁷ [του Γουλιέλμου της Οράγγης] απέναντι στον

καρδινάλιο Γκρανβέλ, πρωθυπουργό της κυβέρνησης των Βρυξελλών, και τη σχεδόν απίστευτη επιτυχία της στην αποχώρηση του μισητού καρδινάλιου στις 13 Μαρτίου.»²⁸

Wilhelm Prinz zu Vranien
Graf von Nassau-
Farsenellen-Boden

Αντόνιο Μόρο, Γουλιέλμος της Θράγγης (Γουλιέλμος ο Σιωπηλός),
(1555)

Λαϊκή Μεταρρύθμιση

Η Μεταρρύθμιση αποτέλεσε το ιδεολογικό υπόβαθρο για την άνοδο των αντιπολιτευτικών κινημάτων της δεκαετίας του 1560. Το σχετικό άνοιγμα της ολλανδικής κοινωνίας, η αστικοποίησή της και η στρατηγική της θέση σε κομβικό σημείο της ευρωπαϊκής ανταλλαγής τόσο υλικών αγαθών όσο και ιδεών, την καθιστούσαν εξαιρετικά ευάλωτη στη διάδοση των ιδεολογιών της Μεταρρύθμισης. Η εξάπλωση της ετεροδοξίας μεταξύ των διανοούμενων ελίτ έχει παραδοσιακά τύχει μεγάλης προσοχής. Οι μετριοπαθείς απόψεις του φιλοσόφου του Ρότερνταμ Έρασμου, ο οποίος ήθελε να μεταρρυθμίσει την υπάρχουσα καθολική εκκλησία, και του Λουθήρου, ο οποίος ήθελε να δημιουργήσει μια νέα εκκλησία χωρίς να αμφισβητήσει τις κοσμικές αρχές, ήταν φυσικά αυτές που άρεσαν περισσότερο. Όμως τις τελευταίες δεκαετίες υπήρξε μια στροφή προς τη μελέτη της «λαϊκής Μεταρρύθμισης» που εξαπλώθηκε μεταξύ των τεχνιτών της πόλης, των μικρών εμπόρων, των ψαράδων και των εργατών.²⁹ Η μεγαλύτερη κινητικότητα του «μεσαίου στρώματος», που παρείχαν οι αυξανόμενες εμπορικές επαφές μεταξύ των πόλεων, επέτρεψε την ταχεία διάδοση των δικτύων των θρησκευτικών αντιφρονούντων. Είναι ενδιαφέρον ότι οι γυναίκες διαδραμάτισαν πολύ σημαντικό ρόλο σε αυτή τη διαδικασία, σε τέτοιο βαθμό που ορισμένοι ιστορικοί έχουν υποστηρίξει ότι η ιστορία της Μεταρρύθμισης στις Κάτω Χώρες είναι μια ιστορία των γυναικών.³⁰

Μέχρι τα μέσα του 16ου αιώνα αυτή η λαϊκή μεταρρύθμιση βρισκόταν σε πλήρη εξέλιξη. Υπήρχε ευρεία συναίνεση σχετικά με το ποιες πρακτικές της «παλαιάς εκκλησίας» έπρεπε να επικριθούν. Πολλοί απεχθάνονταν τη διαφθορά της, τον εθισμό της στον υλικό πλούτο και την αυστηρή ιεραρχία της, με την οποία ήταν αδύνατο για τους λαϊκούς να επηρεάσουν τις εκκλησιαστικές υποθέσεις. Η απόρριψη της λατρείας των αγίων και του Ιερού Μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας ήταν κοινή. Υπήρχαν περιπτώσεις Προτεσταντών που έσκιζαν προκλητικά τον

όρθρο, αποκαλώντας τον «θεό του ψωμιού», επειδή σύμφωνα με το καθιερωμένο δόγμα η σάρκα του Χριστού ήταν παρούσα μέσα σ' αυτόν.³¹ Ένα σύγχρονο φυλλάδιο καταδίκάζει τους ιερείς επειδή μετέτρεπαν τα εκκλησιαστικά ιδρύματα σε καταστήματα πώλησης συγχώρεσης. Ένα λαϊκό τραγούδι φανερώνει ένα κοινωνικό στοιχείο στην απόρριψη της λατρείας της εικόνας: «Ντύνετε αυτούς τους ξύλινους όγκους με βελούδινα κοστούμια... και αφήνετε τα παιδιά του Θεού να κυκλοφορούν γυμνά.»³²

Από την άλλη πλευρά, δεν ήταν ακόμη σαφές τι θα έπρεπε να αντικαταστήσει τον καθολικισμό. Αναπτύχθηκε μια τεράστια ποικιλία προτεσταντικών ή ημι-προτεσταντικών πίστεων, που συχνά διαμορφώθηκαν από τις προτιμήσεις των τοπικών ιεροκληρύκων και των ακροατηρίων τους. Αυτή η «Μεταρρύθμιση από τα κάτω» άνοιξε τις πύλες σε πολλές ποικιλίες ριζοσπαστισμού. Ο αναβαπτισμός ήταν ο πιο επιτυχημένος. Έγινε «η εμπροσθοφυλακή της ολλανδικής Μεταρρύθμισης κατά τη μακρά περίοδο της κύησης μεταξύ του 1530 και της δεκαετίας του 1560.»³³

Με την άνοδο του Αναβαπτισμού στη δεκαετία του 1530 η αμφισβήτηση της θρησκευτικής ορθοδοξίας είχε πάρει για πρώτη φορά τη μορφή ενός περισσότερο ή λιγότερο οργανωμένου μαζικού κινήματος. Όμως η ήττα στο Μύνστερ οδήγησε σε μια περίοδο έντονης καταστολής που έσπρωξε τον Αναβαπτισμό βαθιά στην παρανομία. Μεταξύ του 1524 και του 1566, 403 άτομα εκτελέστηκαν για αίρεση στην επαρχία της Ολλανδίας και 265 στη Φλάνδρα.³⁴ Οι αναβαπτιστές σήκωσαν το μεγαλύτερο βάρος αυτής της καταστολής. Μόνο για την υφαντουργική πόλη Λέιντεν της Ολλανδίας βρήκα συνολικά 65 εκτελέσεις Αναβαπτιστών.³⁵ Στην Αμβέρσα (στην επαρχία του Μπράμπαντ) μεταξύ 1550 και 1566 εκτελέστηκαν 117 Αναβαπτιστές, έναντι 14 «αιρετικών» διαφορετικών πεποιθήσεων.³⁶

Μέχρι τη δεκαετία του 1550, ως αποτέλεσμα των διώξεων και της ήττας, το κύριο ρεύμα του Αναβαπτισμού είχε βυθιστεί σε μια

μορφή πνευματικού ησυχασμού, επιδιώκοντας να ξεφύγει από τις πιέσεις του κόσμου σχηματίζοντας τις δικές του κλειστές κοινότητες, απορρίπτοντας το επαναστατικό παρελθόν του και κηρύσσοντας τον ειρηνισμό. Παρόλο που διατήρησαν μια μαζική υποστήριξη, η οποία αντανakλάται στον μεγάλο αριθμό των μαρτύρων, η φυγή τους από τον κόσμο κατέστησε αδύνατο να πρωταγωνιστήσουν όταν, στα τέλη της δεκαετίας του 1550, οι άσχημες οικονομικές συνθήκες και οι πολιτικές αλλαγές οδήγησαν σε νέες εκρήξεις εξέγερσης. Στα τέλη της δεκαετίας του 1560 ο καλβινισμός είχε αντικαταστήσει τον αναβαπτισμό ως ηγέτιδα δύναμη – τουλάχιστον στις νότιες επαρχίες. Οι Καλβινιστές ήταν πιο συντηρητικοί από τους Αναβαπτιστές όσον αφορά τα οράματά τους για την ισότητα ή τις σχέσεις μεταξύ των δύο φύλων. Αλλά ήταν πρόθυμοι να απευθυνθούν στις μάζες προκειμένου να επιβάλουν την αλλαγή και ήταν έτοιμοι να τα βάλουν με το κράτος. Όπως έγραψε ο Tawney στο διάσημο βιβλίο του για τη θρησκεία και την άνοδο του καπιταλισμού, «ο καλβινισμός ήταν μια ενεργή και ριζοσπαστική δύναμη. Ήταν ένα δόγμα που επεδίωκε, όχι απλώς να εξαγνίσει το άτομο, αλλά να ανασυγκροτήσει την εκκλησία και το κράτος και να ανανεώσει την κοινωνία, διαπερνώντας κάθε τομέα της ζωής, τόσο τον δημόσιο όσο και τον ιδιωτικό, με την επιρροή της θρησκείας.»³⁷

Οι θρησκευτικοί ριζοσπαστισμοί του 16ου αιώνα δεν ήταν, φυσικά, σε καμία περίπτωση «καθαρή» έκφραση της ταξικής συνείδησης. Πρώτ' απ' όλα, κήρυτταν την ταξική συνεργασία (μεταξύ των «καλών πιστών») και όχι την ταξική πάλη. Αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι η ριζοσπαστική, λαϊκή Μεταρρύθμιση ήταν ένα καθαρά θρησκευτικό φαινόμενο, στερημένο από κοινωνικό νόημα. Ο Ivo Schöffer είναι ένας από τους ιστορικούς που έχει επιστήσει την προσοχή σε αυτές τις κοινωνικές πτυχές των επιθέσεων κατά της εκκλησίας στις Κάτω Χώρες:

«Η επίσημη ρωμαιοκαθολική εκκλησία είχε γίνει αναπόσπαστο μέρος της υπάρχουσας κοινωνίας και ως ένας από τους μεσάζοντες μεταξύ της εξουσίας και του απλού ανθρώπου, οι κληρικοί της κατηγορούνταν για οτιδήποτε πήγαινε στραβά στην κοινωνία αυτή.

Η φτώχεια, η ανεργία, ο πληθωρισμός, οι φόροι, η διαφθορά, όλα έμοιαζαν να έχουν σχέση με τον κλήρο και την εκκλησία.»³⁸

Πράγματι, τα μεταρρυθμιστικά κείμενα της δεκαετίας του 1560 είναι γεμάτα από επιθέσεις κατά της αναβαθμισμένης κοινωνικής θέσης του ιερατείου που βασιζόταν στη ληστεία «του λαού».³⁹ Οι επικρίσεις για τη λειτουργία, τις λιτανείες, τη λατρεία των εικόνων και τα μυστήρια (βάπτισμα, εξομολόγηση κ.λπ.) ήταν συχνά στενά συνδεδεμένες με την απόρριψη του ρόλου του χρήματος στις θρησκευτικές πρακτικές, και ιδίως της επιβάρυνσης που αυτό επέφερε στον «εργαζόμενο».⁴⁰ Και υπερασπιζόμενοι την ιδέα της «ιεροσύνης όλων των πιστών», επιβεβαίωναν δυναμικά το δικαίωμα των απλών ανθρώπων να έχουν λόγο στα θρησκευτικά ζητήματα. Ο Πέτρος Μπλόκιους, για παράδειγμα, διαμαρτυρήθηκε ότι οι «παπικοί» αντιμετώπιζαν τους ανθρώπους ως «άλογα και μουλάρια στα οποία δεν υπάρχει συναίσθηση», επειδή «απαγόρευαν στους τεχνίτες, τους νοικοκυραίους και τους δασκάλους των σχολείων κ.λπ. να διαβάζουν τον λόγο του Θεού».⁴¹ Και όταν ένας ιερέας της Αμβέρσας, κατά τη διάρκεια μιας συζήτησης για τη θεία κοινωνία, είπε στον αναβαπτιστή Χανς Μπρετ ότι θα έπρεπε να γίνει χρήσιμος ως ζαχαροπλάστης ή πωλητής μπαχαρικών και να αφήσει τα θεολογικά ζητήματα σε εκείνους που αφιέρωναν τη ζωή τους στη μελέτη της Αγίας Γραφής, ο Χανς ρώτησε πού «είχε σπουδάσει ή πάει σχολείο» ο απόστολος Παύλος.⁴²

Μερικές φορές ο ριζοσπαστισμός προχωρούσε περισσότερο από την απλή επίθεση στον κλήρο και επεκτεινόταν σε επιθέσεις εναντίον των πλουσίων, αν και παρέμενε στο πλαίσιο της θρησκευτικής κριτικής. Έτσι, ο καθολικός παρατηρητής Μάρκος βαν Φέρνεβικ ανέφερε ότι οι ιεροκήρυκες στα περίχωρα της Αμβέρσας έλεγαν:

«Δεν θα είχε νόημα... να επιτεθεί κανείς στους παπικούς, αν δεν μπορούσε ταυτόχρονα να νικήσει την αστική τάξη, η οποία, λόγω προσωπικού συμφέροντος, θα προσπαθούσε πάντα να διατηρήσει το εκκλησιαστικό καθεστώς. Στην πράξη, τα μοναστήρια είναι οι

γαλέρες στις οποίες οι πλούσιοι και οι αστοί στέλνουν μερικά από τα παιδιά τους με σκοπό να ελευθερώσουν και να πλουτίσουν ένα, δύο ή τρία από τα άλλα παιδιά τους.»⁴³

Αν και οι ιδέες αυτές δεν αποτελούσαν πρόγραμμα κοινωνικής επανάστασης, ενθάρρυναν τους απλούς ανθρώπους να παρεμβαίνουν στα πολιτικά και θρησκευτικά πράγματα με σταθερό και ριζοσπαστικό τρόπο. Καθ' όλη τη διάρκεια της Ολλανδικής Επανάστασης η σύγκρουση μεταξύ των ευγενών και των δικαστών που προσπαθούσαν να δώσουν κατεύθυνση στα γεγονότα και των κοινωνικών στρωμάτων που βρίσκονταν από κάτω τους διαμορφώθηκε με γλώσσα που προερχόταν από αυτή τη λαϊκή Μεταρρύθμιση. Τα θρησκευτικά μαζικά κινήματα και η λαϊκή αντίθεση στο καθεστώς των Αψβούργων διαπλέκονταν για να προσδώσουν στα πρώτα στάδια της Ολλανδικής Επανάστασης τον εξαιρετικό δυναμισμό τους. Οι αφηγήσεις που απλώς αντιπαραθέτουν τις θρησκευτικές πεποιθήσεις στα κοινωνικά και οικονομικά κίνητρα δημιουργούν μια λανθασμένη αντιπαράθεση.

Ντιρκ φαν Ντέλεν, Εικονομάχοι μέσα σε μια εκκλησία [Beeldenstorm in een kerk], 1630

Η ολλανδική εξέγερση: τα κυριότερα γεγονότα

Σκοπός του παρόντος άρθρου δεν είναι να δώσει μια επισκόπηση των γεγονότων κατά τη διάρκεια της Ολλανδικής Επανάστασης, αλλά να παράσχει ορισμένες εναλλακτικές αναλύσεις.⁴⁴ Οποιαδήποτε περιγραφή των κύριων γεγονότων δεν μπορεί παρά να είναι μια περίληψη. Εξάλλου, ο πόλεμος που τελικά απέφερε στις επτά βόρειες επαρχίες την ανεξαρτησία τους διήρκεσε μια ολόκληρη εποχή και έληξε μόνο με την Ειρήνη της Βεστφαλίας το 1648. Η περίοδος που θα περιέγραφα ως

«επαναστατική φάση» αυτού του πολέμου, όταν η μαζική συμμετοχή από τα κάτω ήταν ακόμη απαραίτητη για την επιτυχία (τουλάχιστον σε ορισμένα τμήματα της χώρας), καλύπτει δύο δεκαετίες, από το 1566 έως τα τέλη της δεκαετίας του 1580. Αναμφισβήτητα, όμως, ο κομματικός αγώνας κατά τη διάρκεια της 12ετούς εκεχειρίας από το 1609 έως το 1621 περιείχε μια επανάληψη ορισμένων στοιχείων αυτής της επαναστατικής φάσης, αν και υπό εντελώς μεταβαλλόμενες συνθήκες και χωρίς τον αυθόρμητο και ανεξάρτητο χαρακτήρα της λαϊκής παρέμβασης. Υπάρχει τεράστια διαφορά στην πορεία της εξέγερσης σε διάφορες περιοχές, ακόμη και σε μεμονωμένες πόλεις, και ίσως θα ήταν δίκαιο να πούμε ότι η εξέγερση στην πραγματικότητα αποτελούνταν από έναν μεγάλο αριθμό τοπικών εξεγέρσεων, γεγονός που αυξάνει την πολυπλοκότητα των γεγονότων. Επιπλέον, για μια περισσότερη ή λιγότερο ολοκληρωμένη εικόνα αυτές οι τοπικές εξεγέρσεις θα πρέπει να εξεταστούν στο πλαίσιο μιας εξαιρετικά ασταθούς διεθνούς κατάστασης, όπου οι στρατιωτικές ενέργειες μεταξύ της ισπανικής αυτοκρατορίας και των Τούρκων ή οι διπλωματικές μετατοπίσεις μεταξύ των Ευρωπαίων ηγεμόνων μπορούσαν ξαφνικά να αλλάξουν την ισορροπία δυνάμεων μεταξύ των διαφόρων μερών στο εσωτερικό των Κάτω Χωρών.⁴⁵ Στο παρόν άρθρο δεν υπάρχει χώρος για κάτι περισσότερο από μια σύντομη σκιαγράφηση των κύριων φάσεων που πέρασε η εξέγερση.

Το κύμα εικονομαχίας (κυριολεκτικά η καταστροφή των ιερών εικόνων) και τα επακόλουθά του το 1566-7, γνωστό στα ολλανδικά ως *Beeldenstorm*, αποτέλεσε την πραγματική εναρκτήρια πράξη της εξέγερσης. Τον Απρίλιο του 1566, 200 μέλη της ελάσσονος αριστοκρατίας διαδήλωσαν στις Βρυξέλλες για να παρακαλέσουν την κυβερνήτρια, Μαργαρίτα, να μετριάσει τις «*placards*» (αυστηροί νόμοι κατά της αίρεσης). Σε αυτό το σημείο ένας από τους συμβούλους της Μαργαρίτας αποκάλεσε υποτιμητικά τους ευγενείς «επαίτες» (*gueux*), δίνοντάς τους το όνομα που θα έφεραν καθ' όλη τη διάρκεια της εξέγερσης. Μη γνωρίζοντας πώς να ανταποκριθεί στα αιτήματά τους, η Μαργαρίτα αποφάσισε να αναστείλει προσωρινά τις διώξεις. Αυτό άνοιξε τους ασκούς του Αιόλου. Καθ' όλη τη διάρκεια της άνοιξης και του καλοκαιριού

χιλιάδες άνθρωποι συγκεντρώνονταν έξω από τα τείχη της πόλης για να ακούσουν τα λεγόμενα «κήρυγματα του φράχτη», που διεξάγονταν κυρίως από καλβινιστές ιεροκήρυκες. Οι αρχές προσπάθησαν να καταπνίξουν το κύμα, αλλά το κίνημα μεγάλωσε πολύ πέρα από τον έλεγχό τους. Ένας χρονικογράφος περιγράφει πώς στην Αμβέρσα οι αξιωματούχοι της πόλης στέκονταν στις πύλες για να κάνουν καταλόγους με όσους ήθελαν να πάνε στο κήρυγμα:

«Ωστόσο, το πλήθος ήταν τόσο μεγάλο, που ήταν αδύνατο να ολοκληρωθεί το έργο. Όλοι φώναζαν τα ονόματα και τα επώνυμά τους, λέγοντας: “Γράψτε με! Γράψτε με!”, προκειμένου να τελειώσουν όσο το δυνατόν γρηγορότερα. Στο τέλος... οι αξιωματούχοι, βλέποντας τη ματαιότητα των προσπαθειών τους, πέταξαν τους καταλόγους τους... Δέκα με δώδεκα χιλιάδες πήγαν στο κήρυγμα.»⁴⁶

Στις 10 Αυγούστου 1566, μετά από ένα κήρυγμα για την προστασία του φράχτη έξω από το Στέενβοορντ, ο Φλαμανδός κατασκευαστής καπέλων και ιεροκήρυκας Σεμπάστιαν Μάτε οδήγησε το εκκλησίασμα σε ένα παρεκκλήσι και το λεηλάτησε. Τις επόμενες ημέρες ομάδες εικονομάχων επιτέθηκαν και σε άλλες εκκλησίες στη γειτονιά. Μέσα σε δύο εβδομάδες το *Beeldenstorm* εξαπλώθηκε σε όλες τις νότιες Κάτω Χώρες. Στις 20 Αυγούστου, ο μεγαλοπρεπής καθεδρικός ναός της Αμβέρσας λεηλατήθηκε. Στις 24 Αυγούστου, το *Beeldenstorm* έφτασε στη Βαλανσιέν, μια υφαντουργική πόλη με μακρά ιστορία προτεσταντικής

μαχητικότητας.⁴⁷ Το *Beeldenstorm* έχασε μεγάλο μέρος του αυθόρμητου χαρακτήρα του καθώς ταξίδευε προς τα βόρεια. Στην Ολλανδία η εικονομαχία πήρε μια μορφή παρόμοια με εκείνη του νότου μόνο στις πόλεις Άμστερνταμ, Ντελφτ, Λέιντεν και Μπριλ. Στις περισσότερες άλλες πόλεις οι τοπικοί άρχοντες ή οι ευγενείς έλαβαν την απόφαση να αδειάσουν τις εκκλησίες από τις εικόνες προκειμένου να αποτρέψουν την επανάληψη των γεγονότων της Αμβέρσας.⁴⁸

Η μαζική εξέγερση από τα κάτω αιφνιδίασε τις αρχές. Είναι

ενδεικτικό, ωστόσο, ότι η ολλανδική αριστοκρατία ήταν αυτή που κατέστειλε την εξέγερση. Αντιμέτωποι με τις αυθόρμητες ενέργειες των φτωχών και των μεσαίων στρωμάτων, η μεγάλη πλειοψηφία των πρώην αντιπολιτευόμενων πέρασε στο πλευρό της κυβέρνησης. Ο Έγκμοντ είχε πρωταγωνιστικό ρόλο στην πολιορκία της Βαλενσιέν και στη συντριβή αυτού του τελευταίου οχυρού αντίστασης.⁴⁹ Ο Γουλιέλμος της Οράγγης πήρε μια συμβιβαστική θέση. Παρά την επιθυμία της Μαργαρίτας, βοήθησε τις κυβερνήσεις των πόλεων να παραχωρήσουν περιορισμένα δικαιώματα σε κοινότητες μεταρρυθμιστών, αν και ποτέ σε αναβαπτιστές. Αλλά κατά τη διάρκεια της αντεπαναστατικής εκστρατείας του 1567 αυτή η συμβιβαστική θέση δεν μπόρεσε να διατηρηθεί και ο Γουλιέλμος της Οράγγης εμπόδισε ενεργά τους Καλβινιστές της Αμβέρσας να έρθουν σε βοήθεια μιας δύναμης *Επαιτών* που σφαγιάζονταν ακριβώς έξω από τις πύλες.⁵⁰

Η ενεργός παρέμβαση της πλειοψηφίας των ευγενών στο πλευρό των αρχών εξασφάλισε την καταστολή της πρώτης εξέγερσης έξι μήνες πριν από την άφιξη του Δούκα της Άλβα, του σκληροπυρηνικού φεουδάρχη που στάλθηκε επικεφαλής ενός στρατού 10.000 ανδρών για να τιμωρήσει τις Κάτω Χώρες. Για τον Φίλιππο Β΄ της Ισπανίας η απλή καταστολή δεν ήταν αρκετή. Σε επιστολή που έγραψε τον Ιανουάριο του 1568 ο Άλβα περιέγραψε την αποστολή του στις Κάτω Χώρες:

«Ο καθένας πρέπει να είναι αναγκασμένος να ζει με τον συνεχή φόβο ότι η στέγη θα καταρρεύσει πάνω από το κεφάλι του. Έτσι, οι πόλεις θα συμμορφωθούν με όσα θα διαταχθούν γι' αυτές, οι ιδιώτες θα προσφέρουν υψηλά λύτρα και τα κρατίδια δεν θα τολμήσουν να αρνηθούν όσα τους προτείνονται στο όνομα του βασιλιά.»⁵¹

Μεταξύ των πρώτων θυμάτων της τρομοκρατίας του ήταν ο Έγκμοντ και ο Χορν. Ήταν τόσο σίγουροι ότι με τον ρόλο τους το 1566-7 είχαν ανακτήσει την εμπιστοσύνη του βασιλιά, ώστε έτρεξαν να καλωσορίσουν τον Άλβα στις Κάτω Χώρες. Περίπου 1.000 άνθρωποι εκτελέστηκαν από το ειδικό δικαστήριο του Άλβα και 9.000

καταδικάστηκαν σε εξορία και απώλεια περιουσίας.⁵²

Μεταξύ αυτών που διέφυγαν από τις Κάτω Χώρες ήταν και ο Γουλιέλμος της Οράγγης. Το 1568 επιχείρησε ανεπιτυχώς να νικήσει τον Άλβα με στρατιωτική εκστρατεία που διεξήγαγε από το γερμανικό κάστρο του Ντίλενμπουργκ, όπου είχε γεννηθεί. Άλλες ομάδες προσφύγων, οι οποίες αυτοαποκαλούνταν *Επαίτες*, διεξήγαγαν ανταρτοπόλεμο από τα δάση και τη θάλασσα. Καμία από αυτές τις προσπάθειες απελευθέρωσης των Κάτω Χωρών από έξω ή από πάνω δεν αποτέλεσε σοβαρή απειλή για το καθεστώς του Άλβα. Διατήρησαν όμως ζωντανό το πνεύμα της αντίστασης. Ταυτόχρονα, η αυξημένη καταπίεση, οι θρησκευτικές διώξεις, η προσπάθεια του Άλβα να επιβάλει φόρο 10% στο εμπόριο και η αποδιοργάνωση της ολλανδικής οικονομίας, που προκλήθηκε, μεταξύ άλλων παραγόντων, από τις συνεχείς στρατιωτικές δραστηριότητες στην περιφέρεια των Κάτω Χωρών, δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για μια νέα εξέγερση.

Η δεύτερη φάση της εξέγερσης ξεκίνησε με ένα τυχαίο ατύχημα. Την 1η Απριλίου 1572 οι «*Επαίτες της θάλασσας*» που είχαν εκδιωχθεί από την αγγλική τους βάση από τη βασίλισσα Ελισάβετ Α΄ κατέλαβαν αιφνιδιαστικά τη μικρή ολλανδική πόλη Μπριλ. Αυτό προκάλεσε εξεγέρσεις στις πόλεις των ψαράδων Φλούσινγκ στη Ζηλανδία και Ένκχουισεν στη βόρεια Ολλανδία. Μέσα σε τρεις μήνες όλες οι μεγάλες πόλεις της Ολλανδίας και της Ζηλανδίας, με τις σημαντικές εξαιρέσεις του Άμστερνταμ και του Μίντελμπουργκ, είχαν ενταχθεί στην εξέγερση από έναν συνδυασμό εξεγέρσεων από τα κάτω και πιέσεων από τις δυνάμεις των *Επαιτών* και των αντιπολιτευόμενων μελών της αστικής ελίτ. Σε μια πραγματικά επαναστατική πράξη, οι πόλεις της Ολλανδίας συγκάλεσαν μια ελεύθερη συνέλευση των πολιτειών, η οποία επανέφερε τον Γουλιέλμο της Οράγγης στη θέση του στάντχολντερ, «υπεύθυνου για την προστασία της χώρας από τους ξένους τυράννους και καταπιεστές και την αποκατάσταση των αρχαίων δικαιωμάτων και προνομίων της.»⁵³

Στα χρόνια που ακολούθησαν ο Άλβα και οι διάδοχοί του

προσπάθησαν να ανακαταλάβουν τις επαναστατημένες επαρχίες. Αλλά οι προσπάθειές τους ήταν ανεπιτυχείς: η εξέγερση είχε αποκτήσει σταθερά στρατιωτικά ερείσματα στις πόλεις της Ολλανδίας και της Ζηλανδίας. Η πόλη του Χάαρλεμ προστατεύθηκε από τον πληθυσμό της για οκτώ μήνες προτού καταληφθεί από ανώτερες ισπανικές δυνάμεις. Το Άλκμααρ και το Λέιντεν άντεξαν στην ισπανική πολιορκία⁵⁴.

Οι στρατιωτικές δραστηριότητες στην Ολλανδία και τη Ζηλανδία εξάντλησαν σε μεγάλο βαθμό τους ισπανικούς οικονομικούς πόρους και το 1576 ξεκίνησε μια ανταρσία μεταξύ των κακοπληρωμένων Ισπανών στρατιωτών στις νότιες Κάτω Χώρες. Μετά την λεηλασία της Αμβέρσας από ισπανικά στρατεύματα οι νότιες επαρχίες συμφώνησαν –παρά τις επιθυμίες των ισπανικών αρχών– στην «Ειρηνευτική Συμφωνία της Γάνδης», η οποία τις επανένωσε με τις επαναστατημένες επαρχίες του βορρά. Η πράξη αυτή άνοιξε το τρίτο και αποφασιστικό στάδιο της εξέγερσης.

Η Ειρηνευτική Συμφωνία της Γάνδης αποτελούσε έναν πολύπλοκο συμβιβασμό, με τον οποίο οι επαρχίες αποδέχονταν τυπικά την εξουσία των Αψβούργων, αλλά στην πράξη ακολουθούσαν ανεξάρτητη πορεία. Ο συμβιβασμός συμβολιζόταν από την πολιτική της θρησκευτικής ειρήνης, η οποία παραχωρούσε στην καθολική εκκλησία προνομιακή θέση σε όλες τις επαρχίες εκτός από την Ολλανδία και τη Ζηλανδία. Ωστόσο, ο συμβιβασμός υπονομεύτηκε από δύο πλευρές. Από τη μία πλευρά, η πλειονότητα των ευγενών του Νότου που εξακολουθούσαν να έχουν μεγάλη επιρροή επεδίωκε ενεργά τη συμφιλίωση με τις αρχές των Αψβούργων. Από την άλλη πλευρά, ένα ισχυρό «φιλοπόλεμο κόμμα» αναδύθηκε μέσα στις μεγάλες νότιες και ανατολικές πόλεις, αποτελούμενο από καλβινιστές, τις πολιτοφυλακές των πόλεων και τις συντεχνίες των τεχνιτών⁵⁵.

Όταν ο νέος απεσταλμένος του Φιλίππου Β΄, ο Δον Χουάν, κατέλαβε την πόλη Ναμούρ και προσπάθησε να καταλάβει την Αμβέρσα το καλοκαίρι του 1577, αυτό πυροδότησε ένα νέο κύμα αστικών εξεγέρσεων. Τώρα η λαϊκή αντιπολίτευση άρχισε να

αναλαμβάνει την εξουσία σε μια σειρά από νότιες πόλεις, προκειμένου να τις εκκαθαρίσει από όλους τους πιθανούς προδότες και αμφιταλαντευόμενους. Στις Βρυξέλλες εξελέγη μια «επιτροπή των 18» από τις συντεχνιακές εταιρείες για να επιβλέψει τις προετοιμασίες για την άμυνα της πόλης. Η επιτροπή αυτή προχώρησε στην ανάληψη του ελέγχου του δημοτικού συμβουλίου. Στην Αμβέρσα, ένα μήνα αργότερα, οι διαδηλωτές κατεδάφισαν τον προμαχώνα της πόλης.

Στη Γάνδη η επανάσταση πήρε την πιο ριζοσπαστική της πορεία. Εδώ μια επιτροπή 18 ατόμων ανέλαβε την εξουσία και εγκαθίδρυσε μια πραγματικά λαϊκή δικτατορία. Οι συγκεντρώσεις στους δρόμους αποτέλεσαν τον πυρήνα αυτού του «δημοκρατικού» πειράματος. Ένας από τους κύριους εκφραστές της νότιας αριστοκρατίας, ο δούκας του Άαρσοτ, τέθηκε υπό κράτηση, μαζί με δύο άλλους ευγενείς, δύο επισκόπους και ορισμένους δικαστές της πόλης. Από τους φτωχούς της πόλης συγκροτήθηκαν ένοπλα αποσπάσματα. Τις νέες πράξεις εικονομαχίας ακολούθησε γενική απαγόρευση της καθολικής εκκλησίας. Στο εξής, η Γάνδη έγινε το κέντρο της εξέγερσης στη Φλάνδρα. Ομάδες ένοπλων εθελοντών στάλθηκαν από την πόλη για να εκκαθαρίσουν τη διοίκηση σε όλες τις γύρω πόλεις και χωριά. Παρόμοια γεγονότα έλαβαν χώρα σε πολλές βόρειες πόλεις που είχαν παραμείνει πιστές στην Ισπανία. Το σημαντικότερο ήταν ότι η αυτοδιοίκηση του Άμστερνταμ εκκαθαρίστηκε το 1578.

Η συμβιβαστική θέση, την οποία εξακολουθούσε να υποστηρίζει ο Γουλιέλμος της Οράγγης, κατέρρευσε. Πολλοί ευγενείς προσχώρησαν ανοιχτά στην ισπανική πλευρά και ο ανοιχτός πόλεμος συνεχίστηκε σε μεγάλη κλίμακα. Οι νότιες επαρχίες σήκωσαν το κύριο βάρος των επιθέσεων. Αλλά, σε αντίθεση με την Ολλανδία και τη Ζηλανδία την προηγούμενη περίοδο, δεν κατάφεραν ποτέ να οργανώσουν μια ενιαία άμυνα. Οι επαρχίες της Ολλανδίας και της Ζηλανδίας βρίσκονταν σταθερά υπό τον έλεγχο των ελίτ των πόλεων, οι οποίες συχνά αμφιταλαντεύονταν, αλλά, σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης, μπορούσαν να πιεστούν σε ενιαία και συντονισμένη στρατιωτική δράση. Οι νότιες χώρες, ωστόσο,

παρέμειναν τα πεδία μάχης των αντιμαχόμενων παρατάξεων και οι μαχητικές επαναστατικές επιτροπές στις πόλεις συνέχισαν να ανταγωνίζονται για την ηγεσία ακόμη και απέναντι στα ισπανικά στρατεύματα και τους υποστηρικτές τους μεταξύ των ευγενών. Οι προτεσταντικές πόλεις στο νότο καταλαμβάνονταν η μία μετά την άλλη. Μεμονωμένες πόλεις υποστηρίχθηκαν από τους κατοίκους τους, αλλά δεν υπήρξε καμία σημαντική προσπάθεια αντεπίθεσης. Τον Ιούλιο του 1583 ο Γουλιέλμος της Οράγγης μετέφερε το στρατηγείο του στην Ολλανδία. Ένα μήνα αργότερα τα η Συνέλευση των Πολιτειών μεταφέρθηκε από την Αμβέρσα στο Μίντελμπουργκ της Ζηλανδίας, ενώ αργότερα μετακόμισε στη Χάγη. Το καλοκαίρι του 1585 η πτώση της Αμβέρσας ολοκλήρωσε την επιτυχία της αντεπανάστασης στο νότο.⁵⁶

Οι βόρειες επαρχίες επέζησαν από την πτώση της Αμβέρσας. Ως απάντηση στις ήττες στο νότο σφυρηλάτησαν μια ακόμη πιο στενή ενότητα. Το 1581, με την Πράξη Αποκήρυξης, απέρριψαν επισήμως την επικυριαρχία του Φιλίππου Β΄, επιτυγχάνοντας έτσι ένα σημαντικό κέρδος για την ιδέα της λαϊκής κυριαρχίας σε αντιδιαστολή με τα ιερά δικαιώματα των βασιλιάδων. Το νέο καθεστώς επέζησε της δολοφονίας του πρίγκιπα της Οράγγης το 1583 και απέκρουσε τις προσπάθειες ξένων ευγενών, όπως ο Γάλλος δούκας του Ανζού και ο δούκας του Λέστερ, να θέσουν το κράτος υπό την κυριαρχία ενός νέου μέλους βασιλικής οικογένειας. Καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1580 τα «Κρατίδια της Ολλανδίας» παρενέβησαν επίσης για να περιορίσουν τη λαϊκή επιρροή στις κυβερνήσεις των πόλεων, ξεκινώντας με τη διακήρυξη του 1581 που απαγόρευε στους δημοτικούς άρχοντες να συμβουλευούνται τις πολιτοφυλακές των πόλεων για πολιτικές υποθέσεις.⁵⁷

Όταν, το 1588, ιδρύθηκε η Ολλανδική Δημοκρατία στις επτά βόρειες επαρχίες, η Ολλανδία είχε τον πρώτο λόγο. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1590 ο πόλεμος μετατράπηκε σταδιακά από χερσαίο πόλεμο εντός των ολλανδικών επαρχιών σε θαλάσσιο πόλεμο που διεξήχθη κυρίως στις αποικίες. Μέχρι τότε οι νέοι Ολλανδοί ηγεμόνες μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν την οικονομική

και στρατιωτική τους δύναμη για να αρχίσουν να οικοδομούν τη δική τους αποικιακή αυτοκρατορία, η οποία θα ανταγωνιζόταν άμεσα και τελικά θα ξεπερνούσε την ισπανική αυτοκρατορία.

Η ταξική πάλη και η ολλανδική εξέγερση

Μπορεί να περιγραφεί η Ολλανδική Επανάσταση με όρους ταξικής πάλης; Δύο αντιρρήσεις έχουν παραδοσιακά προβληθεί ενάντια σε κάθε τέτοια προσπάθεια. Πρώτον, έχει υποστηριχθεί ότι ο ρόλος των ευγενών στην αντιπαράθεση με την αυτοκρατορία των Αψβούργων αποκλείει κάθε συζήτηση για την τάξη. Δεύτερον, έχει υποστηριχθεί ότι η τάξη δεν θα μπορούσε να είναι καθοριστικός παράγοντας, επειδή καμία από τις αντιμαχόμενες δυνάμεις στο πλαίσιο της εξέγερσης δεν έβλεπε το ρόλο της κυρίως με ταξικούς όρους.

Ας ξεκινήσουμε με τη δεύτερη ένσταση. Όσο αληθινό και αν είναι αυτό το σημείο, το γεγονός ότι οι άνθρωποι δεν εκλογικεύουν τη

θέση τους στην κοινωνία με όρους τάξης δεν σημαίνει ότι δεν ανήκουν σε τάξη. Ο Μαρξ υποστήριξε πριν από πολύ καιρό ότι υπάρχει διαφορά μεταξύ μιας τάξης καθεαυτήν, που αντικειμενικά συνδέεται με μια κοινή σχέση με τη διαδικασία παραγωγής, και μιας τάξης για τον εαυτό της, που συνδέεται με μια συνειδητή αναγνώριση του συλλογικού της ρόλου στον αγώνα. Υπάρχουν σοβαροί λόγοι για τους οποίους, ειδικότερα, οι καταπιεσμένες τάξεις στην προνεωτερική κοινωνία δεν μπορούσαν να αναπτύξουν αυτού του είδους τη συνείδηση. Οι μικροί παραγωγοί της υπαίθρου και των πόλεων αποτελούσαν τη ραχοκοκαλιά των παραγωγικών τάξεων. Πολλοί από τους μισθωτούς που βρίσκονταν κάτω από αυτούς ήταν κοινωνικά δεμένοι με αυτούς τους μικρούς παραγωγούς μέσω συντεχνιακών σχέσεων ή άλλων μορφών παροχής υπηρεσιών. Οι φτωχοί, που αποτελούσαν το χαμηλότερο 20% του πληθυσμού των πόλεων, ζούσαν ως λούμπεν προλετάριοι παρά ως σύγχρονοι εργάτες. Αν και η κοινή στέρηση μπορούσε κατά καιρούς να οδηγήσει αυτές τις ομάδες κοντά και να ενοποιήσει τους στόχους τους, δεν μπορούσαν να ξεπεράσουν την ατομική τους θέση στην κοινωνία. Ως μικροί παραγωγοί, ήταν ισχυρά δεμένοι με «κάθετα» διαταξιακά δίκτυα, όπως οι συντεχνίες ή η (φαντασιακή) «δημοτική κοινότητα». Οι τοπικές διαιρέσεις και τα κλαδικά συμφέροντα έφερναν τις διάφορες ομάδες μεταξύ των καταπιεσμένων αντιμέτωπες μεταξύ τους. Η ηγεσία πάνω σε αυτή την τάξη «αποδιδόταν» κατά κάποιο τρόπο στην ενοποιητική δύναμη της θρησκευτικής διαφωνίας⁵⁸.

Εντός αυτών των περιορισμών, ωστόσο, προσπάθησα να δείξω ότι η ριζοσπαστική Μεταρρύθμιση που έπαιξε τόσο σημαντικό ρόλο κατά τα πιο ριζοσπαστικά στάδια της Ολλανδικής Επανάστασης περιείχε πολλά έμμεσα και σαφή στοιχεία κοινωνικής κριτικής. Η βίαιη παρέμβαση του «μεσαίου στρώματος» στη διακυβέρνηση της πόλης και στις θρησκευτικές υποθέσεις τους ενθάρρυνε ακόμη περισσότερο, όπως στην περίπτωση του πλοιάρχου από το Άλκμααρ, ο οποίος δήλωσε ότι «στο σπάσιμο [των θρησκευτικών εικόνων] ένωσε μια τέτοια δύναμη που δεν είχε ξαναζήσει ποτέ πριν.»⁵⁹

Επιπλέον, η προδοσία μεγάλων τμημάτων της αριστοκρατίας κατά

τη διάρκεια της εξέγερσης δημιούργησε και πιο κοσμικές εκφράσεις του κοινωνικού ριζοσπαστισμού. Για πρώτη φορά οι άνθρωποι άρχισαν να συνειδητοποιούν ότι η διακυβέρνηση δεν είναι κατ' ανάγκη αρμοδιότητα των ατόμων που προέρχονται από ανώτερη καταγωγή. Ένα φυλλάδιο υποστήριζε ότι οι αρετές που απαιτούνταν από τους αξιωματούχους δεν εξαρτώνται από «μακριά μανίκια». Άλλα φυλλάδια πιστοποιούσαν ότι οι ευγενείς έπρεπε να εκδιωχθούν με τη βία προκειμένου να επιτευχθεί αλλαγή.⁶⁰ Αυτό υποδηλώνει ότι, αν και δεν προέκυψε από την εξέγερση μια βαθύτερη κατανόηση της φύσης της κοινωνικής ιεραρχίας, στοιχεία της πραγματικότητας των ταξικών σχέσεων έκαναν εντύπωση σε ορισμένους τουλάχιστον από τους εμπλεκόμενους.

Αυτό με φέρνει στην άλλη αντίρρηση, σχετικά με τη μικτή ταξική σύνθεση της αντιπολίτευσης στην κυριαρχία των Αψβούργων που προέκυψε τη δεκαετία του 1560. Και πάλι, για τους περισσότερους μαρξιστές, αυτό δεν θα αποτελούσε έκπληξη. Αναλογιζόμενος την εμπειρία της Γερμανικής Επανάστασης του 1848, ο Φρίντριχ Ένγκελς έγραψε ότι οι περισσότερες επαναστάσεις ξεκινούν με την συνένωση των ανθρώπων μεταξύ των τάξεων. Αλλά, συνέχισε, «η μοίρα όλων των επαναστάσεων είναι να μην μπορεί να βαστάξει για πολύ η ένωση αυτή των διαφόρων τάξεων, που ως ένα βαθμό είναι πάντα απαραίτητος όρος για κάθε επανάσταση.»⁶¹ Η άνοδος της αντιπολίτευσης των ευγενών ήταν σίγουρα μια από τις προϋποθέσεις της ολλανδικής εξέγερσης. Σε χιλιάδες ανθρώπους ξεσκέπασε την εικόνα της εξουσίας που πρόβαλλαν οι Αψβούργοι ηγεμόνες και δημιούργησε την πολιτική κρίση μέσα στην οποία θα μπορούσε να λάβει χώρα το ενδεχόμενο ξέσπασμα του 1566, όπως ακριβώς η «αριστοκρατική επανάσταση» της δεκαετίας του 1780 συνέβαλε στη δημιουργία των πολιτικών συνθηκών για την έφοδο στη Βαστίλη.⁶²

Ωστόσο, το ξέσπασμα της εξέγερσης σήμαινε επίσης τη διάλυση της αριστοκρατικής αντιπολίτευσης. Αντιμέτωποι με μια επανάσταση από τα κάτω, η θέση της πλειοψηφίας των ευγενών δεν

ήταν αυτή των Επαιτών αρχηγών ή του Γουλιέλμου της Οράγγης, αλλά αυτή του Έγκμοντ, του Ράενμπεργκ (ο οποίος το 1580 ηγήθηκε της αποστασίας της βόρειας επαρχίας του Γκρόνινγκεν προς την ισπανική πλευρά) και των νότιων ευγενών όπως ο Άαρσοτ που ηγήθηκε της αντεπανάστασης στις νότιες Κάτω Χώρες. Όσοι προσχώρησαν στο πλευρό της εξέγερσης παρέμειναν σε ηγετικές θέσεις στον ολλανδικό στρατό και στο ολλανδικό κράτος. Αλλά από κοινωνική άποψη, η επανάσταση της οποίας ηγήθηκαν τους εκθρόνισε. Η περίπτωση του Γουλιέλμου της Οράγγης είναι ιδιαίτερα ενδεικτική. Το 1568 προσπάθησε να εισβάλει στις Κάτω Χώρες ως ηγέτης μιας πριγκιπικής εξέγερσης του παραδοσιακού είδους και απέτυχε. Όταν επέστρεψε νικηφόρα στις Κάτω Χώρες το 1572 ήταν επικεφαλής μιας εξέγερσης στην οποία η κοινωνική ισορροπία είχε μετατοπιστεί αποφασιστικά προς τις αστικές ελίτ. Και κάθε προσπάθειά του να επιδιώξει συμβιβασμό με τους ξένους ηγεμόνες με παραδοσιακούς φεουδαρχικούς όρους κατέρρευσε μπροστά στην αντίθεσή τους.

Αν στραφούμε στο άλλο άκρο του κοινωνικού φάσματος, οι προσπάθειες αναγωγής της Ολλανδικής Επανάστασης σε μια «σύγκρουση μεταξύ των ελίτ» στηρίχθηκαν στη συστηματική υποβάθμιση της σημασίας των λαϊκών εξεγέρσεων κατά τη διάρκεια της εξέγερσης. Αυτή η υποβάθμιση είναι ορατή ακόμη και στην επιλογή των ημερομηνιών. Παραδοσιακά το 1568 θεωρείται ως η αρχή της εξέγερσης και το *Beeldenstorm* του 1566 απλώς ως «προοίμιο».⁶³ Μεγάλη έμφαση δίνεται στο ρόλο των πολιτοφυλακών των Επαιτών και των προσφύγων από τις αστικές ελίτ στην ανατροπή πολλών πόλεων την άνοιξη του 1572, αλλά δεν υπάρχει καμία ολοκληρωμένη αναφορά στις λαϊκές εξεγέρσεις που τη συνόδευσαν. Τα ριζοσπαστικά, λαϊκά καθεστώτα της Γάνδης και των άλλων νότιων πόλεων θεωρούνται συχνά υπεύθυνα για την αποτυχία της εξέγερσης στο νότο, ενώ στην πραγματικότητα πιθανώς συνέβαλαν καθοριστικά στην επιμήκυνση της επιβίωσης της εξέγερσης μπροστά στην προδοσία της νότιας αριστοκρατίας και έτσι παρείχαν μια ανάσα στις βόρειες επαρχίες που ήταν ζωτικής σημασίας για τη στρατιωτική τους νίκη.⁶⁴

Μια αστική επανάσταση

Όσο σημαντική και αν ήταν η λαϊκή παρέμβαση για την επιτυχία της εξέγερσης, δεν ήταν η «μεσαία τάξη» που επωφελήθηκε από αυτήν. Μια εμπορική ολιγαρχία ήρθε να κυβερνήσει τις Κάτω Χώρες και ένα από τα πρώτα πράγματα που έκανε ήταν να στεγανοποιηθεί ακόμη πιο σταθερά από τους προκατόχους της από κάθε επιρροή από τα κάτω. Το λαϊκό μίσος για τους εμπορικούς ολιγάρχες έγινε σημαντικό χαρακτηριστικό της ολλανδικής πολιτικής ζωής, αλλά τις περισσότερες φορές αυτό ενεργοποιήθηκε από το ένα τμήμα της άρχουσας τάξης εναντίον του άλλου. Τα βίαια ξεσπάσματα λαϊκής υποστήριξης του Οίκου της Οράγγης κατά των τοπικών αρχόντων της πόλης, εκ των οποίων η πολιτική αναταραχή κατά τη διάρκεια της 12ετούς εκεχειρίας στις αρχές του 17ου αιώνα αποτελεί πιθανώς την πρώτη περίπτωση, ήταν μια συνεχής υπενθύμιση του αποκλεισμού της «μεσαίας τάξης» από κάθε μορφή πραγματικής και ουσιαστικής επιρροής στην πολιτική ζωή.

Μια από τις κύριες παρανοήσεις σχετικά με τις «αστικές επαναστάσεις» είναι η αντίληψη ότι πρόκειται για επαναστάσεις που γίνονται συνειδητά από την αστική τάξη ή τουλάχιστον καθοδηγούνται από αυτήν. Ο Alex Callinicos, μεταξύ άλλων, έχει υποστηρίξει πειστικά ότι πρέπει να προσεγγίσουμε την αστική φύση γεγονότων όπως η αγγλική και η γαλλική επανάσταση από την αντίθετη οπτική γωνία:

«Οι αστικές επαναστάσεις είναι πολιτικές αλλαγές που διευκολύνουν την κυριαρχία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής· και δεν έχουν ως αναγκαία συνθήκη να ηγείται σε αυτές η ίδια η αστική τάξη.»⁶⁵

Οι ελίτ των εμπόρων είχαν μεγάλη επιρροή –αναμφισβήτητα κυρίαρχη– στις κυβερνήσεις των πόλεων πριν από την εξέγερση. Είχαν όμως υποταχθεί στα συμφέροντα της ισπανικής φεουδαρχίας και σε μικρότερο βαθμό στα συμφέροντα των μελών της

αριστοκρατίας και του κλήρου που εξακολουθούσαν να έχουν μεγάλη πολιτική επιρροή. Χωρίς να το θέλουν, η εξέγερση τους απελευθέρωσε και από τα δύο. Στα κρατίδια της Ολλανδίας, η επιρροή της αριστοκρατίας εκμηδενίστηκε: η αστική τάξη ήταν αυτή που κυβερνούσε. Με τη σειρά της, η Ολλανδία κατέληξε να κυριαρχήσει στη νεοσύστατη δημοκρατία.

Η ήττα της επανάστασης είχε σοβαρές συνέπειες για τις νότιες Κάτω Χώρες. Οι επαρχίες αυτές, που προηγουμένως αποτελούσαν το πιο ανεπτυγμένο τμήμα της χώρας εμπορικά και βιομηχανικά, βρέθηκαν σε μια μακροχρόνια περίοδο οικονομικής παρακμής και σε ορισμένες περιοχές υπέστησαν ακόμη και απότομη μείωση του πληθυσμού.⁶⁶ Ο βορράς, εν τω μεταξύ, επωφελήθηκε από την εισροή μεγάλου αριθμού νότιων εμπόρων που διέφευγαν από τις διώξεις και από την ήττα ενός ανταγωνιστή. Η πτώση της Αμβέρσας σήμανε την άνοδο του Άμστερνταμ και, για τουλάχιστον τρία τέταρτα του αιώνα, οι βόρειες Κάτω Χώρες έγιναν το πιο προηγμένο τμήμα της Ευρώπης.⁶⁷

Η ανάλυση του ολλανδικού καπιταλισμού κατά τον 17ο αιώνα δεν εμπίπτει στο πεδίο των στόχων του παρόντος άρθρου. Ωστόσο, όσοι, όπως η Ellen Meiksins Wood, θα ήθελαν να υποστηρίξουν ότι η ολλανδική οικονομία ήταν ουσιαστικά προκαπιταλιστική, έχουν πολλά να διευκρινίσουν: μια πράσινη επανάσταση στη γεωργία με γνώμονα τις επενδύσεις⁶⁸. τη στενή σύνδεση μεταξύ εμπορίου και βιομηχανίας, την οποία επέβλεπαν οι νέοι «έμποροι-βιομήχανοι», οι οποίοι αποτέλεσαν τη ραχοκοκαλιά της άρχουσας τάξης⁶⁹. ένα τεχνολογικό πλεονέκτημα που εξασφάλιζε την πρωτοκαθεδρία των Ολλανδών όχι μόνο στο εμπόριο αλλά και σε πολλούς τομείς της παραγωγής, συμπεριλαμβανομένων των πολύ σημαντικών τομέων της κλωστοϋφαντουργίας και της ναυπηγικής⁷⁰. την πρώτη κερδοσκοπική φούσκα και πραγματική οικονομική κρίση στην ιστορία⁷¹. την εμπορευματοποίηση σχεδόν κάθε τομέα της δημόσιας ζωής, συμπεριλαμβανομένων των τεχνών⁷². και τον σημαντικό ρόλο στη διαδικασία της

«πρωταρχικής συσσώρευσης» (και όλες τις λεηλασίες, τους βιασμούς και την υποδούλωση που την συνόδευαν), για να αναφέρουμε μερικές πτυχές της οικονομικής ανάπτυξης.

Το γεγονός ότι οι Κάτω Χώρες ξεπεράστηκαν από τους ανταγωνιστές τους κατά το δεύτερο μισό του 17ου αιώνα δεν αναιρεί τον καπιταλιστικό χαρακτήρα της οικονομίας τους. Η ολλανδική οικονομία δεν ήταν αρκετά ισχυρή ώστε να ξεφύγει από τη φεουδαρχική εμπορική κρίση των τελών του 17ου αιώνα από μόνη της. Αλλά η αντίδρασή της δεν ήταν τυπική. Η παρακμή δεν οδήγησε σε μια «επαναφεουδαιοποίηση» της ολλανδικής κοινωνίας, όπως είχε συμβεί στην Ιταλία μετά την πρώιμη άνθηση της Αναγέννησης, αλλά πρώτα σε προσπάθειες μείωσης του κόστους παραγωγής με την εισαγωγή τεχνολογιών εξοικονόμησης εργασίας και μετατοπίσεις προς πιο κερδοφόρους τομείς της βιομηχανίας, και στη συνέχεια στην αντικατάσταση των παραγωγικών επενδύσεων από την κερδοσκοπία.⁷³

Η σοβαρή μελέτη της Ολλανδικής Επανάστασης μπορεί να προσθέσει πολλά στην κατανόηση τόσο των πολύπλοκων μορφών ταξικής πάλης που περιέχονται στις αστικές επαναστάσεις όσο και της σχέσης μεταξύ αυτών των επαναστάσεων και της μακράς μετάβασης από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό. Με τη σειρά του, ο μαρξισμός έχει πολλά να συνεισφέρει στην ανάλυση της εξέγερσης. Σε κανέναν τομέα αυτό δεν είναι τόσο σαφές όσο στη μελέτη των λαϊκών εξεγέρσεων, διότι ο συντηρητικός προσανατολισμός των περισσότερων ερευνητικών προγραμμάτων σήμαινε ότι τα στοιχεία για τις δραστηριότητες, την οργάνωση και τις ιδέες των κατώτερων τάξεων παρέμειναν θαμμένα στα αρχεία. Φαίνεται ότι η ήττα των λαϊκών δυνάμεων της δεκαετίας του 1580 εξακολουθεί να ρίχνει τη σκιά της προς τα εμπρός.

Ο μαρξισμός μπορεί να άργησε μάλλον να «ανακαλύψει την ολλανδική επανάσταση». Αλλά η σημασία της ολλανδικής εξέγερσης δεν ξέφυγε από εκείνους που αντιμετώπισαν το ίδιο ιστορικό καθήκον. Εν μέσω του αγγλικού εμφυλίου πολέμου, ο Τόμας Χομπς σχολίασε:

«Συχνά το παράδειγμα μιας διαφορετικής διακυβέρνησης σε ένα γειτονικό έθνος ωθεί τους ανθρώπους στην αλλαγή της μορφής [της δικιάς τους]. Δεν αμφιβάλλω, αλλά πολλοί άνθρωποι αρκέστηκαν να δουν τις πρόσφατες ταραχές στην Αγγλία ως αποτέλεσμα της μίμησης των Κάτω Χωρών: υποθέτοντας ότι εκεί δεν χρειαζόταν τίποτα περισσότερο για να γίνουν πλούσιοι, παρά να αλλάξουν, όπως έκαναν εκείνοι, τη μορφή της κυβέρνησής τους.»⁷⁴

Για όσους ασχολούνται σήμερα με την αλλαγή κυβερνήσεων, η σωστή γνώση των προηγούμενων παραδειγμάτων παραμένει επιτακτική ανάγκη.

Μετάφραση: elaliberta.gr

Pepijn Brandon, "The Dutch Revolt: a social analysis", *International Socialism*, τεύχος 116, φθινόπωρο 2007, <http://isj.org.uk/the-dutch-revolt-a-social-analysis/>.

Σημειώσεις

1 Δεδομένου του εισαγωγικού χαρακτήρα αυτού του άρθρου, προσπάθησα να περιορίσω τις αναφορές όσο το δυνατόν περισσότερο σε πηγές διαθέσιμες στα αγγλικά. Περιστασιακά, όμως, έπρεπε να αναφέρω ότι χρησιμοποίησα υλικό σε άλλες γλώσσες προκειμένου να μπορέσω να αποδείξω ένα σημείο ή να δικαιώσω την έρευνα ή την ερμηνεία άλλων. Πολλοί σύντροφοι με ενθάρρυναν να μελετήσω την Ολλανδική Επανάσταση και μου έκαναν πολύτιμες υποδείξεις για το από πού να ξεκινήσω. Εδώ θα ήθελα να αναφέρω τους Pete Gillard, John Molyneux και John Rees. Επωφελήθηκα επίσης από τις κριτικές παρατηρήσεις που έκαναν ο Neil Davidson, η Marjolein't Hart και ο Marcel van der Linden σε ένα προηγούμενο προσχέδιο. Κανένας από αυτούς, φυσικά, δεν

φέρει καμία ευθύνη για τις απόψεις που εκφράζονται σε αυτό το άρθρο.

2 Callinicos, 1989, σελ. 113-172 [στα ελληνικά: Callinicos, 2021, σσ. 71-168]..

3 Harman and Brenner, 2006, σελ. 127-162. 4. Για το επιχείρημα ότι δεν υπάρχει πραγματική σύνδεση μεταξύ των αστικών επαναστάσεων και του ξεπεράσματος του καπιταλισμού, βλ. Wood, 2002a, σελ. 61-64, Teschke, 2005, σελ. 3-26 και Teschke, 2003, σελ. 165-167.

4 Η προτίμηση των ρομαντικών συγγραφέων της αστικής τάξης προς τα αντιπολιτευόμενα μέλη της αριστοκρατίας είναι ένα ενδιαφέρον φαινόμενο από μόνο του και σίγουρα δεν περιορίζεται στον Γουλιέλμο της Θράγγης ή τον Έγκμοντ, όπως καταδεικνύει το *Götz von Berlichingen* του Goethe.

5 Marx, 1973, σελ. 192.

6 Marx, 1976, σελ. 916 [Μαρξ, 2002, σελ. 776].

7 Hobsbawm, 1954, σελ. 54.

8 Wood, 2002a, σελ. 94.

9 Βλέπε Brendler, 1982, ιδίως σελ. 56-57. Πολύ πιο εκλεπτυσμένο, αν και κινούμενο στο ίδιο ιδεολογικό πλαίσιο, είναι το Wittman, 1969.

10 Ο Marcel van der Linden έγραψε μια κριτική βιβλιογραφία για τη διαθέσιμη μαρξιστική βιβλιογραφία: Linden, 1995. Δύο άλλες συνεισφορές από ανθρώπους που εργάζονται στην τροχιά της Τέταρτης Διεθνούς θα πρέπει να αναγνωριστούν εδώ. Ο Ernest Mandel έγραψε ένα πολύ ενδιαφέρον άρθρο για την «άνοδο της τέταρτης εξουσίας», το οποίο δυστυχώς είναι διαθέσιμο μόνο στα ολλανδικά: Mandel, 1998. Ο Robert Lochhead δημοσίευσε ένα κεφάλαιο για την ολλανδική εξέγερση στο έργο του *The Bourgeois Revolutions*: Lochhead, 1989. Αυτό παρέχει μια καλή επισκόπηση και πολλές πληροφορίες για τη δυναμική των γεγονότων, αλλά παρεμποδίζεται από την πολύ περιορισμένη χρήση των πηγών.

11 Kuttner, 1949.

12 Nierop, 2001, σσ. 32-33, 40-42.

13 Η φράση «κατακερματισμένη εικόνα» επινοήθηκε από τον Ολλανδό ιστορικό Jan Romeijn σε μια διάλεξή του το 1939.

14 Pettegree, 2002, σελ. 74.

15 Pettegree, 2002, σελ. 72.

16 Braudel, 1974, σελ. 399 [Braudel, Υλικός Πολιτισμός..., σσ. 571, 572].

17 Pettegree, 2002, σελ. 5.

18 Wallerstein, 1974, σελ. 15.

19 Αυτό το σημείο ήταν, φυσικά, κεντρικό στο επιχείρημα του Μαρξ στον τρίτο τόμο του Κεφαλαίου για τον «ιστορικό ρόλο του εμπορικού κεφαλαίου» -βλέπε, για παράδειγμα, Marx, 1991, σσ. 442-443. Έπαιξε επίσης τεράστιο ρόλο τόσο στην αρχική «συζήτηση για τη μετάβαση» όσο και στη μεταγενέστερη «συζήτηση Brenner». Για μια επισκόπηση, βλ. Harman, 1989, σσ. 35-88.

20 Vries, 1974, σελ. 55.

21 Bieleman, 1993, σελ. 162. Είναι ενδιαφέρον ότι ο ίδιος ο Brenner, 2001, καταλήγει σε παρόμοια συμπεράσματα, χωρίς να εξετάζει ιδιαίτερα τις συνέπειες για τη συνολική του θέση. Η Ellen Meiksins Wood, σε μια προσπάθεια να είναι βασιλικότερη του βασιλέως, υποστήριξε ότι η καπιταλιστική γεωργία στις Κάτω Χώρες δεν αναπτύχθηκε καθόλου – βλ. Wood, 2002b.

22 Israel, 1998, σελ. 115.

23 Braudel, 1981, σελ. 133.

24 Anderson, 1979, σελ. 41 [Άντερσον, σσ. 38, 39]..

25 Anderson, 1979, σελ. 61 [Άντερσον, σελ. 57].

26 Viglius and d'Hopperus, 1858, σελ. 53. Στο πρωτότυπο αναφέρεται: «Mégère elle-même n'aurait pu trouver un meilleur moyen pour développer dans la multitude l'esprit de sédition».

27 [Σ.τ.Μ.:] Ο Stadtholder ήταν στρατιωτικός διοικητής, αντικαταστάτης ενός δούκα ή κόμη σε μια επαρχία την περίοδο

των Αψβούργων. Από τον 16ο μέχρι τον 18ο αιώνα, είναι ο κληρονομικός αρχηγός του ολλανδικού κράτους.

28 Tex, 1973, σελ. 5.

29 Duke, 2003.

30 Bergsma, 1997, σελ. 255. Δεδομένης της ανδρικής προκατάληψης πολλών ιστορικών συγγραμμάτων, η Bergsma προσθέτει ότι αυτό συχνά αποδεικνύεται ότι είναι «μια ιστορία των γυναικών με τις γυναίκες να “παραλείπονται”».

31 Duke, 2003, σελ. 77, 121.

32 Crew, 1978, σελ. 27.

33 Israel, 1998, σελ. 85.

34 Duke, 2003, σελ. 99.

35 Ο αριθμός αυτός περιλαμβάνει τους αστούς του Λέιντεν που εκτελέστηκαν αλλού. Ο αριθμός βασίζεται στην έρευνα των *Criminele Sententiënboeken* στο Περιφερειακό Αρχείο του Leyden και στις διαθέσιμες αναφορές για την ιστορία του Αναβαπτισμού στο Λέιντεν στα Knappert, 1908, και Mellink, 1981.

36 Marnef, 1996, σελ. 84.

37 Tawney, 1961, σελ. 111.

38 Schöffner, 1964, σελ. 70.

39 Βλ. για παράδειγμα Bloccius, 1567, σσ. 44-45.

40 Bloccius, 1567, σελ. 88.

41 Bloccius, 1567, σελ. 209.

42 Marnef, 1996, σελ. 168.

43 Vaernewyck, 1905, σελ. 216.

44 Οι αναγνώστες που ενδιαφέρονται για την ιστορική αφήγηση θα μπορούσαν να ξεκινήσουν με τα Geyl, 2001, Parker, 1979a, ή τα σχετικά κεφάλαια στο Israel, 1998.

45 Για τη διεθνή διάσταση της ολλανδικής εξέγερσης, βλ. τα

σχετικά δοκίμια που συγκεντρώνονται στο *Parker, 1979b*.

46 *Vaernewyck, 1905, σελ. 34.*

47 Μια καλή σύντομη επεξήγηση των γεγονότων κατά τη διάρκεια του *Beeldenstorm* δίνεται στο *Marnef, 1999*.

48 *Duke, 2003, σελ. 132.*

49 *Motley, 1889, σελ. 49.*

50 *Harrison, 1897, σελ. 69 και εξής.* Η αφήγηση του *Harrison* είναι αρκετά απολογητική απέναντι στη συμπεριφορά του Γουλιέλμου της Οράγγης σε αυτή την περίπτωση, αλλά το ίδιο ισχύει και για τις περισσότερες ολλανδικές αναφορές.

51 *Geyl, 2001, σελ. 102-103.*

52 *Parker, 1979a, σελ. 108.*

53 *Rowen, 1972, σελ. 43.*

54 Περιγραφές των στρατιωτικών εκστρατειών από τη σκοπιά των Βρετανών στρατιωτών -που συμμετείχαν σε αυτές- δίνονται σε *Caldecott-Baird, 1976, και Evans, 1972*

55 Καλές επισκοπήσεις μπορούν να βρεθούν στις γενικές ιστορίες που παρέθεσα προηγουμένως, αλλά θα πρέπει να αναγνωρίσω εδώ τη σημαντική μελέτη του *H A Enno van Gelder, 1943, η οποία αποτελεί την καλύτερη περιγραφή της επαναστατικής δυναμικής κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1570 και τις αρχές της δεκαετίας του 1580.*

56 Μια κλασική περιγραφή αυτών των γεγονότων παρέχεται από τον σημαίνοντα Βέλγο ιστορικό *Henri Pirenne* στον τέταρτο τόμο του έργου του *Histoire de Belgique, 1927, αλλά δεν γνωρίζω αγγλική μετάφραση αυτού του αριστοτεχνικού έργου.*

57 *Grayson, 1980, σελ. 62.*

58 Υπάρχει μια προοδευτική ανάπτυξη της συνείδησης των κατώτερων τάξεων κατά τη διάρκεια των κλασικών αστικών επαναστάσεων, με την ανάπτυξη της εξισωτικής αριστεράς στον αγγλικό εμφύλιο πόλεμο του 17ου αιώνα και ακόμη πιο έντονα με τις ριζοσπαστικές φράξιες στις παρισινές συνελεύσεις κατά τη

διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης, αλλά σε καμία από αυτές τις ιδέες δεν μπορεί να αποδοθεί μια μορφή «ταξικής συνείδησης» με τη σύγχρονη έννοια. Βλέπε, για παράδειγμα, Manning, 1999, και Rudé, 1964.

59 Duke, 1996, σελ. 30.

60 Geurts, 1956, σελ. 195, 198.

61 Engels, 1852 [Μαρξ, Ένγκελς, σελ. 92].

62 Lefebvre, 1967, σελ. 20.

63 Όπως και στον τίτλο της κλασικής έκθεσης του Robert Fruin για το 1560, «Προανάκρουσμα του 80χρονου πολέμου» (Fruin, 1939).

64 Το σημείο αυτό επισημάνθηκε από τον André Despretz στη μελέτη του για την εξέγερση στη Γάνδη-Despretz, 1963, σελ. 111.

65 Callinicos, 1989, σελ. 127 [στα ελληνικά: Callinicos, 2021, σελ. 99].

66 Parker, 1981, σελ. 136.

67 Βλ. για παράδειγμα Wallerstein, 1982.

68 Για παράδειγμα, Vries, 1974, σελ. 141 και εξής.

69 Wilson, 1968, σελ. 30-31.

70 Wallerstein, 1980, σελ. 42-43, όπου επίσης αναφέρει: «Οι Ηνωμένες Επαρχίες δεν ήταν μόνο ο κορυφαίος γεωργικός παραγωγός της εποχής αυτής- ήταν επίσης, και ταυτόχρονα, ο κορυφαίος παραγωγός βιομηχανικών προϊόντων».

71 Dash, 1999.

72 Molyneux, 2001, σελ. 47 και εξής, και Schama, 1991, σελ. 289 και εξής.

73 Vries and Woude, 1997, σελ. 676.

74 Dunthorne, 1993, σελ. 236.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Anderson, Perry, 1979, Lineages of the Absolutist State (Verso) [Άντερσον Πέρυ, Το απολυταρχικό κράτος, Οδυσσέας, Αθήνα 1986, μετάφραση, Ελένη Αστερίου].

Bergsma, Wiebe, 1997, "The Intellectual and Cultural Context of the Reformation in the Northern Netherlands", σε N Scott Amos, Andrew Pettegree and Henk van Nierop (επιμ.), The Education of a Christian Society: Humanism and the Reformation in Britain and the Netherlands (Aldershot).

Bieleman, Jan, 1993, "Dutch Agriculture in the Golden Age, 1570-1660", σε Karel Davids and Leo Noordegraaf (επιμ.), The Dutch Economy in the Golden Age: Nine studies (Netherlands Economic History Archives).

Bloccius, Petrus, 1567, Meer dan Twee Hondert Ketteryen, Blasphemien, en Nieuwe Leeringen, welck uut de Misse zyn Ghecomen (Leyden).

Braudel, Fernand, 1974, Capitalism and Material Life 1400-1800 (Harpercollins).

Braudel, Fernand, 1981, Civilisation and Capitalism. 15th-18th Century, τόμος 1, The Structures of Everyday Life (Harpercollins) [Braudel Fernand, Υλικός Πολιτισμός, οικονομία και καπιταλισμός, τόμος Α΄, Οι δομές της καθημερινής ζωής: το δυνατό και το αδύνατο, Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας, Αθήνα 1995, μετάφραση Αικατερίνη Ασδραχά].

Brendler, Gerhard, 1982, "Die Revolution der Niederlande 1566-1579", σε Manfred Kossok (επιμ.), Revolutionen der Neuzeit (Topos-Verlag).

Brenner, Robert, 2001, "The Low Countries in the Transition to Capitalism", σε Peter Hoppenbrouwers and Jan Luiten van Zanden, Peasants into Farmers? The Transformation of Rural Economy and Society in the Low Countries (Middle Ages-19th Century) in Light of the Brenner Debate (Brepols).

Caldecott-Baird, Duncan, 1976, *The Expedition in Holland from the Manuscript of Walter Morgan 1572–1574* (Seeley Service).

Callinicos, Alex, 1989, "Bourgeois Revolutions and Historical Materialism", *International Socialism* 43 (Ιούνιος 1989) [διαθέσιμο επίσης σε Marxists Internet Archive, <https://www.marxists.org/history/etol/writers/callinicos/1989/xx/bourrev.html>. Στα ελληνικά: Kallinikos Alex, «Αστικές επαναστάσεις και ιστορικός υλισμός» σε Γκαργκάνας Πάνος, Μπόλαρης Λέανδρος, Πανίδου Σταυρούλα, Kallinikos Alex, Harman Chris, *Το 1821 και οι αστικές επαναστάσεις*, Μαρξιστικό βιβλιοπωλείο, Αθήνα 2021, μετάφραση Λέανδρος Μπόλαρης].

Crew, Phillis Mack, 1978, *Calvinist Preaching and Iconoclasm in the Netherlands 1544–1569* (Cambridge University).

Dash, Mike, 1999, *Tulipomania: The Story of the World's Most Coveted Flower and the Extraordinary Passions it Aroused* (Weidenfeld & Nicholson).

Desprez, André, 1963, *De instauratie der Gentse calvinistische republiek, 1577–1579* (Studia Historica Gandensia).

Duke, Alastair, 1996, "De calvinisten en de 'Paapse beeldendienst'. De denkwereld van de beeldenstormers in 1566", σε M Bruggeman and others (επιμ.), *Mensen van de Nieuwe Tijd. Een liber amicorum voor A Th van Deursen* (Amsterdam).

Duke, Alastair, 2003, *Reformation and Revolt in the Low Countries* (Bakker).

Dunthorne, Hugh, 1993, "The Dutch Revolt in English Political Culture 1585-1660", σε Theo Hermans and Reinier Salverda (επιμ.), *From Revolt to Riches: Culture and History of the Low Countries 1500–1700* (University College London).

Engels, Frederick, 1852, *Revolution and Counter–Revolution in Germany*, www.marxists.org/archive/marx/works/1852/germany/ch05.htm [Μαρξ Καρλ, Φρίντριχ Ένγκελς, *Επανάσταση και αντεπανάσταση στη Γερμανία*, Ειρήνη, Αθήνα 1975, μετάφραση Γιάννης Βιστάκης].

Evans, John X (επμ.), 1972, *The works of Sir Roger Williams* (Oxford University).

Fruin, Robert, 1939, *Het Voorspel van den Tachtigjarigen Oorlog* (Nijhoff), διαθέσιμο σε <http://books.google.com>

Gelder, H A Enno van, 1943, *Revolutionnaire Reformatie* (Van Kampen).

Geurts, P A M, 1956, *De Nederlandse Opstand in Pamfletten 1566–1584* (Dekker & Van de Vegt).

Geyl, Pieter, 2001, *History of the Dutch Speaking Peoples 1555–1648* (Orion).

Grayson, J C, 1980, "The Civic Militia in the Country of Holland, 1560-81: Politics and Public Order in the Dutch Revolt", *BMGN* 95.

Harman, Chris, 1989, "From Feudalism to Capitalism", *International Socialism* 45 (Δεκέμβριος 1989) [διαθέσιμο επίσης σε Marxists Internet Archive, <https://www.marxists.org/archive/harman/1989/xx/transition.html>]. Στα ελληνικά: Harman Chris, «Από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό» σε Γκαργκάνας Πάνος, Μπόλαρης Λένδρος, Πανίδου Σταυρούλα, Kallinikos Alex, Harman Chris, *To 1821 και οι αστικές επαναστάσεις*, Μαρξιστικό βιβλιοπωλείο, Αθήνα 2021, μετάφραση Παρασκευάς Ψάνης]

Harman, Chris and Robert Brenner, 2006, "Debate: The Origins of Capitalism", *International Socialism* 111 (July 2006), www.isj.org.uk/index.php4?id=219&issue=111

Harrison, Frederic, 1897, *William the Silent* (Macmillan), www.archive.org/details/WilliamTheSilent

Hobsbawm, Eric, 1954, "Crisis of the 17th century II", *Past and Present* 6.

Israel, Jonathan, 1998, *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness and Fall* (Clarendon).

Knappert, L, 1908, *De Opkomst van het Protestantisme in eene Noord-Nederlandsche Stad. Geschiedenis van de Hervorming*

binnen Leiden (Van Doesburgh).

Kuttner, Erich, 1949, Het hongerjaar 1566 (Amsterdamsche Boek en Courant Maatschappij).

Linden, Marcel van der, 1997, "Marx and Engels, Dutch Marxism and the 'Model Capitalist Nation of the 17th Century'", Science and Society, τόμος 61.

Lefebvre, Georges, 1967, The Coming of the French Revolution (Princeton).

Lochhead, Robert, 1989, "The Bourgeois Revolutions", IIRE notebook for study and research 11/12, www.iire.org/images/stories/notebooks/robertlochheadnr10english.pdf

Mandel, Ernest, 1998, "De Opkomende 'Vierde Stand' in de Burgerlijke Omwenteling van de Zuidelijke Nederlanden (1565-1585, 1789-1794, 1830)", https://www.marxists.org/nederlands/mandel/1988/1988vi_erdestand.htm

Manning, Brian, 1999, The Far Left in the English Revolution, 1640 to 1660 (Bookmarks).

Marnef, Guido, 1996, Antwerp in the Age of Reformation: Underground Protestantism in a Commercial Metropolis, 1550-1577 (Johns Hopkins University).

Marnef, Guido, 1999, "The Dynamics of Reformed Religious Militancy: The Netherlands, 1566-1585", σε Philip Benedict (επιμ.), Reformation, Revolt and Civil War in France and the Netherlands 1555-1585 (KNAW), www.knaw.nl/publicaties/pdf/981100_00.pdf

Marx, Karl, 1973, "The Bourgeoisie and the Counter-Revolution", σε David Fernbach (επιμ.), Karl Marx: The Revolutions of 1848 (Harmondsworth), διαθέσιμο επίσης σε www.marxists.org/archive/marx/works/1848/12/10.htm

Marx, Karl, 1976, Capital, πρώτος τόμος (Harmondsworth), διαθέσιμο επίσης σε www.marxists.org/archive/marx/works/1867-c1/ [Μαρξ Καρλ, Το

Κεφάλαιο, τόμος Πρώτος, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2002 (επανέκδοση)].

Marx, Karl, 1991, Capital, τρίτος τόμος (Penguin), διαθέσιμο επίσης σε www.marxists.org/archive/marx/works/1894-c3/ [Καρλ Μαρξ, Το Κεφάλαιο, τόμος Τρίτος, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1978].

Mellink, Albert Frederick, 1981, De Wederdopers in de Noordelijke Nederlanden 1531–1544 (Dykstra).

Molyneux, John, 2001, Rembrandt and Revolution (Redwords).

Motley, John Lothrop, 1889, The Rise of the Dutch Republic, volume two (William W Giddings), www.gutenberg.org/etext/4836

Nierop, Henk van, 2001, “Alva’s Throne–Making Sense of the Revolt of the Netherlands”, σε Graham Darby (επιμ.), The Origins and Development of the Dutch Revolt (Routledge).

Parker, Geoffrey, 1979a, The Dutch Revolt (Pelican).

Parker, Geoffrey, 1979b, Spain and the Netherlands 1559–1659: Ten studies (Collins).

Parker, Geoffrey, 1981, Europe in Crisis 1598–1648 (Fontana).

Pettegree, Andrew, 2002, Europe in the 16th Century (Blackwell).

Pirenne, Henri, 1927, Histoire de Belgique (Lamertine).

Rowen, Herbert (ed), 1972, The Low Countries in Early Modern Times (Harper & Row).

Rudé, George, 1964, The Crowd in History. A study of Popular Disturbances in France and England 1730–1848 (Wiley).

Schama, Simon, 1991, The Embarrassment of Riches: An interpretation of Dutch Culture in the Golden Age (Harpercollins).

Schöffner, I, 1964, “Protestantism in Flux during the Revolt of the Netherlands”, σε J S Bromley and E H Kossman (επιμ.), Britain and the Netherlands, δεύτερος τόμος, Papers Delivered to the Anglo-Dutch Historical Conference (Chatto &

Windus).

Tawney, R H, 1961, *Religion and the Rise of Capitalism* (Penguin).

Teschke, Benno, 2003, *The Myth of 1648: Class, Geopolitics and the Making of Modern International Relations* (Verso).

Teschke, Benno, 2005, "Bourgeois Revolution, State Formation and the Absence of the International", *Historical Materialism*, τόμος 13, τεύχος 2.

Tex, Jan den, 1973, *Oldenbarnevelt, volume one, 1547-1606* (Cambridge University).

Vaernewyck, Marc van, 1905, *Mémoires d'un Patricien Gantois sur les Troubles Religieux en Flandre 1566–1568*, πρώτος τόμος (Maison d'editions d'art de Gand).

Viglius and d'Hopperus, 1858, *Mémoires sur le Commencement des Troubles des Pays-Bas* (Heussner).

Vries, Jan de, 1974, *The Dutch Rural Economy in the Golden Age, 1500–1700* (Yale University).

Vries, Jan de, and Ad van der Woude, 1997, *The First Modern Economy: Success, Failure, and Perseverance of the Dutch Economy, 1500–1815* (Cambridge University).

Wallerstein, Immanuel, 1974, *The Modern World System*, πρώτος τόμος, *Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the 16th Century* (Academic).

Wallerstein, Immanuel, 1980, *The Modern World System*, δεύτερος τόμος, *Mercantilism and the Consolidation of the European World Economy, 1600-1750* (Academic).

Wallerstein, Immanuel, 1982, "Dutch Hegemony in the 17th Century World Economy", σε Maurice Aymard (επιμ.), *Dutch Capitalism and World Capitalism / Capitalisme Hollandais et Capitalisme Mondial* (Cambridge University).

Wilson, Charles, 1968, *The Dutch Republic and the Civilisation of the 17th Century* (McGraw Hill).

Wittman, Tibor, 1969, Les gueux dans les “bonnes villes” de Flandre, 1577–1584 (Akadémiai Kiad).

Wood, Ellen Meiksins, 2002a, The Origin of Capitalism: A Longer View (Verso).

Wood, Ellen Meiksins, 2002b, “The Question of Market Dependence”, Journal of Agrarian Change, τόμος 2, τεύχος 1 (Ιανουάριος 2002).

Πηγή: elaliberta.gr